

**A MESE ÉS A BEAVATÁSI  
SZERTARTÁSOK KAPCSOLATA A  
MAGYAR NÉPI VARÁZSMESÉKBEN**

**JELIGE: TULIPÁN**

## Tartalom

|                 |                                                                                           |    |
|-----------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Bevezetés       | 1                                                                                         |    |
| I. fejezet      | A mese műfajának és a varázsmese alműfajának jellemzői és irodalmi sajátosságai           | 3  |
| I./1.           | A népmese és a műmese sajátosságai, típusai, csoportjai                                   | 3  |
| I./2            | A mesék eredete rövid történeti kitekintésben                                             | 5  |
| I./3.           | A magyar népmesék jellemzői                                                               | 7  |
| I./4.           | A népi varázsmesék elhelyezése a magyar népmesék csoportjában                             | 9  |
| II. fejezet     | A rítus mint mesei elem                                                                   | 11 |
| II./1           | A rítusok eredete, jellemzői, fajtái                                                      | 11 |
| II./2           | A magyar kultúrkörben megjelenő rítusok, a beavatás rítusa a népi kultúra mindennapjaiban | 12 |
| II./3           | Közvetlen kapcsolatok a varázsmese és a rítusok között, a rítus és a varázsmese viszonya  | 18 |
| III. fejezet    | A beavatás és a beavatási szertartások a magyar népi varázsmesékben                       | 21 |
| III./1          | Miért fontos a beavatás?                                                                  | 21 |
| III./2          | Hogyan jelenik meg a beavatás a magyar népmesékben?                                       | 21 |
| III./3          | Varázsserejű tárgyak és a beavatási szertartás                                            | 22 |
| III./4          | Varázslatos mesei szereplők és a beavatás viszonya                                        | 25 |
| a.              | A boszorkány                                                                              | 26 |
| b.              | A sárkány                                                                                 | 28 |
| c.              | Az ördög                                                                                  | 28 |
| d.              | A táltos                                                                                  | 30 |
| e.              | A griffmadár                                                                              | 31 |
| III./5          | A növények szerepe a beavatás rítusának folyamatában                                      | 31 |
| Összegzés       |                                                                                           | 33 |
| Irodalomjegyzék |                                                                                           | 35 |

## **Bevezetés**

Az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tanító alapszakos hallgatójaként szakdolgozatom célja a beavatási szertartások és a magyar varázsmesék közös vonásainak feltárása. A szakdolgozati témaválasztásom szakterületét illetően egyértelműen befolyásolt az érdeklődés a mesék eredete iránt, valamint inspirált a tanulmányaim során megszerzett ismeretanyag. Motivált az is, hogy viszonylag kevés irodalma van a témának, így a dolgozatnak hiánypótló szerepe van. Leendő pedagógusként a munkám egyik fő feladata a gyermekek személyiségének fejlesztése, ezért célom továbbá az is, hogy bebizonyítsam, a mesék olyan közvetítők, amelyek értékes információkkal szolgálnak önmagunk és mások megismeréséhez.

A vizsgálat során a meséken belül, kifejezetten csak a varázsmesékkal foglalkozom, ugyanis ezen csoport struktúráját és eredetét tekintve beavatási jellegű: a mesebeli nehéz feladatok a beavatási próbákhoz köthetők, a benne szereplő próbatételek valójában az élet feladatairól, próbáiról szólnak. Minden ember életében szükségesek a mintázatok az élet különböző területein pl. család, iskola, munkahely. A minták által kapjuk meg azokat a szerepeket, amelyekkel az egyén a csoporton kívül és a csoporton belül, valamint az átmenet állapotban, vagyis a beavatás során azonosulhat. Ezen túl továbbá megjelennek a személyiségfejlődés állomásai is, amelyek kötődést jelentenek egyes pszichológiai kutatási területekhez, irányzatokhoz, mesepszichológiához, meseterápiához és személyiséglélektani elemzésekhez.

Munkám során a feldolgozásra javasolt szakirodalmakon kívül további, főként néprajzi és pszichológiai szakkönyvek és különböző szakfolyóiratok tanulmányainak összehasonlító elemzését végeztem, továbbá kitértem a sajátos magyar népköltészeti vonatkozásaikra, és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokáselemekre. Módszerem primer források leíró összehasonlítása.

Dolgozatom első részében az általános irodalmi sajátosságok tisztázását és fogalommagyarázatot követően a meséket elhelyezem világirodalmi megközelítésük szerint, leírom az általánosságokat, a rájuk jellemző tulajdonságokat, valamint a különböző európai, korábbi kutatások megállapításait és eredményeit.

A második részben a néprajzi szakirodalmak mentén közelítem meg a témát, különös tekintettel a magyar kultúrában jelenlévő beavatási szertartásokra, főleg, melyek az emberi élet fordulóihoz kapcsolódnak, s mindezeket magyarázom.

A harmadik részben az előzőekben tárgyalt szokásokat, szertartásokat és hagyományokat fejtem ki néhány népmesén keresztül.

A téma terjedelme és nagysága behatárolta az elemzés terjedelmét, így természetesen nem törekedhettem a teljességre, mégis remélem, hogy ez az elemzés a népmese és néphagyomány iránt érdeklődő olvasó számára egyfajta összefoglalást adhat.

# **I. fejezet A mese műfajának és a varázsmese alműfajának jellemzői és irodalmi sajátosságai**

## **I./1 A népmese és a műmese sajátosságai, típusai, csoportjai**

A meséről nehéz egy egzakt, a tudományosságra jellemző pontossággal definíciót alkotni. A mese szövegvilágát elemezve megállapíthatók a sajátosságai, de általánosan elfogadott meghatározás még nem született róla. *Biczó Gábor A mese hermeneutikája* című tanulmányában leírja, hogy az egyes, mesével foglalkozó szakterületek különböző aspektusokból közelítették meg a mesét, mint műfajt, ezek azonban nagyon eltérnek egymástól (*Biczó, 2006*). *Lovász Andrea A mesélő ember* című tanulmányában megállapítja azt, hogy a mese sokrétűségét úgy őrizhetjük meg, ha a különböző tudományágak (folklorisztika, antropológia, pszichológia, irodalomtudomány, pszichológia stb.) által megfogalmazott definíciókat mind érvényesnek tekintjük (*Lovász, 2006*).

A mese alapvetően élni tanít. *Meseterápia* című könyvében maga a szerző, *Boldizsár Ildikó*, is arra a következtetésre jutott, hogy mesék végső soron olyan történetek, amelyek arról szólnak, hogy az ember élete során bármikor több lehet annál, mint amit az adott pillanatban éppen él (vö. *Boldizsár, 2017*). Hasonló nézetet vall *Kádár Annamária* is, aki úgy fogalmaz, hogy „a mese az életigenlés himnusza.” (*Kádár, 2012, 270. o.*) A szerző érzelmi intelligenciát fejlesztő kötetében leírja, hogy a mese fantáziavilága egyrészt szórakoztatja az olvasó gyermeket, másrészt feszültségoldó hatása van. Azáltal, hogy ha a mese átformálja a szorongásokat és például vasorrú bábaként vagy hétfejű sárkányként ábrázolja azokat, akiket a főhős legyőz. Egy történet elolvasásakor tehát a gyermek kap egy mintát, amely segíteni fogja őt, hogy megküzdjön saját problémáival (*Kádár, 2012*).

A mese az epika műnemébe tartozó prózai műfaj, az irodalom egyik legősibb műfaja. A mesék csoportosítása sokféle szempont szerint történhet, eredet szerint két fő csoportra oszthatjuk: műmesékre és népmesékre. A mesével foglalkozó szakirodalmak jelentős része leginkább a népmesét vizsgálja. Felvetődik azonban a kérdés: mit tekintünk népmesének és mit műmesének?

A népmesék egyik legrészletesebb kategorizálása *Antti Aarne* és *Stith Thompson* nevéhez köthető. A gyűjteményben az egyes szüzsékhez típusszámok tartoznak, amelyek alapján megkereshetők felkutatott változataik. A katalógus négy fő típust különböztet meg: mitikus mesék, formulamesék, állatmesék, tréfás mesék. A hazai gyűjtemények tekintetében a *Magyar Népmesekatalógus* hasonlóan, a népmesék szüzséit típusszámokkal jelöli –az

AaTh és az MNK típuszámait részben fedik egymás. A fő kategóriákon túl további alműfajokat is ismertet: állatmesék, tündérmesék –varázsmesék–, legendamesék, novellamesék, tréfás mesék, a rászedett ördögről szóló mesék, rátótiádák, hazugságmesék, formulamesék. Az említett típusok a varázsmesék fordulnak elő a leggyakrabban. (Gimesi, 2016).

A valódi mese kifejezés egy gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a hiedelemmesét, a hősmesét, a tündérmesét és a varázsmesét. Népmeséink legősibb csoportja. Szereplői emberek, akik nem tartoznak egyik vallási felekezethez sem, valamint fiktív lények. Csodás, legtöbbször valószínűtlen elemekkel átszótt, időben és térben is fiktív körülmények között játszódó történetek. A mesében a realitás hősei (az öreg király, a legkisebb fiú, a juhász stb.), azok, akik legtöbbször természetfeletti teremtményekkel (óriások, törpék, tündérek, boszorkányok, varázslók, sárkányok) és fantasztikus tulajdonságokkal felruházott jelenségekkel (beszélő állatok, növények, tárgyak stb.) kerülnek konfliktusba. Az események is valószínűtlenek, de egy, a mesére jellemző következetességen mentén a cselekmény menetében az egyik esemény bekövetkezése már valószínűvé teszi a másikat. Az idetartozó mesékhez a nemzetközi népmese-katalógus AaTh 300–749 típuszámot rendeli (Kovács, 1977).

Az állatmese szereplői antropomorfizált állatok. Az ember csupán egyfajta mellékszerepet tölt be ezekben a történetekben. A leggyakrabban a következő állatokról olvashatunk: a medve, a róka, a farkas, a kakas, a nyúl. Az állatmesék jelentős részéhez moralizáló jelleg társul (Kovács, 1977).

A tréfás mese vagy reális mese fő sajátossága, hogy hiányoznak belőle a csodás elemek. A történet legfőbb célja az elképesztés és megnevettetés. Ezzel párhuzamban azonban humorral világít rá emberi hibákra, a társadalmi problémákra. Hősei emberek, akik leleményességükkel, talpraesettségükkel, az ész erejével küzdenek meg a nehézségekkel (Kovács, 1977).

A formulamesében nem a történetiség, az események a hangsúlyosak, hanem a mese struktúrája. Két főbb csoportja a láncmese és a csalímese. Jellemzője az egyszerű cselekmény. A láncmesében a fő cselekményszál a mese szereplői valamennyien végrehajtják. Ismétlődés jellemzi, amely általában hirtelen fordulattal ér véget vagy befejezetlen marad a történet. A csalímese becsapja az olvasót, továbbá nincs összefüggő tartalma. A cselekménysor bevezetése általános mesekezdő formulákkal kezdődik, majd valamelyik mozzanat végtelen ismételtetése következik, esetleg a mesét hirtelen befejezik (Kovács, 1977).

A novellamese elterjedése a középkor utáni korszakra tehető. Cselekménye nem tartalmaz varázslatos, csodálatos történeteket. A szereplők valódi társadalmi csoportokhoz sorolhatók. A hősök nem természetfeletti lények, hanem talpraesett, találékonyok legények vagy leányok. A mese ideje és helyszíne konkrét, de a mitikus mesékhez hasonlóan világábrázolása meseszerű, nemesi környezetben játszódik (Kovács, 1977).

A népmesékből a reneszánsz kora óta sokat merít a műmese, viszont az eredeti népmesék iránt csak a XIX. század elején kezdtek el érdeklődni. A műmese írója már ismeri a népmesei hagyományt, így lehetősége van arra, hogy átdolgozza azt. A műmesék a folklórszövegek elemeit használják fel és kódolják újra, egyesítve azokat az adott szimbólumrendszerrel és írói stílussal, mindeközben megőrizve a meséknek azt az állandó sajátosságát, hogy élni segítenek. (Bódis, 2004).

## **I./2 A mesék eredete rövid történeti kitekintésben**

A különböző mesekutató iskolák más-más eredetet tulajdonítottak a mesének, mint műfajnak. Érdemes áttekintenünk ezeket az értelmezéseket, mert általuk árnyaltabb képet kapunk a mese funkciójáról és a benne megőrződött képzetek rétegzettségéről.

A mese kutatása tulajdonképpen *Jakob Grimm* és *Wilhelm Grimm* háromkötetes mese-gyűjteményének (*Kinder- und Hausmärchen*, 1812–1822) kiadásához köthető. Szándékuk a germán mitológia rekonstruálása volt, s ehhez forrásként kívánták felhasználni a folklórban élő meséket és mondákat. Szerintük a mese a mítoszból alakult ki, annak eltűnésekor.

Ugyanezt a véleményt vallja az orosz mítoszkutató iskola is. E szemlélet képviselői szerint a mese eredetileg szakrális történet volt, amely a közösség számára a világ természeti jelenségei, elemei, úgy mint az égistek, természeti jelenségek, növények, állatok, hegyek; a kultúrjavak, mint például a tűz vagy az élelem; a hatalom intézményesült formája; a társadalom életét és mindennapjait szervesen meghatározó és átható szabályok, íratlan és írott viselkedési normák, mint például az incesztus tilalma; valamint az egyes szokások, hagyományok eredetét mondta el. Ezeket történeteket kizárólag a beavatottak ismerhették. Ez a titkos tudás írta elő a kötelező cselekvéseket, például az áldozatbemutatást, valamint a történetek előadásának, megjelenítésének idejét, helyét, módját is.

A mítosz mesévé a mitikus tudat felszámolódása után vált. A bekövetkezett változás a következőképpen szemléltethető: a mese mitikus eredetére vall a mesehősök ábrázolása. A hős halandó ember ugyan, de sokszor isteni szülöktől ered, születését csodás események kísérik, testén, leggyakrabban a homlokán, vagy a vállán a kiválasztottság jegyét viseli,

ereje, képességei túlmutatnak az emberi mértéken. A hős alakváltoztató képessége, antropológiafizika, a totemisztikus képzetekre utal. Máskor egyszerű, hétköznapi ember, de útja során természetfeletti lények varázseszközökkel, mágikus erejű tudással ajándékozzák meg. A mese továbbfejlődése során a különleges, kiválasztott hős kitaszított, a társadalom periferiáján élő szereplővé alakul, lehet szegénylegény, legkisebb testvér, mostoha.

A német pszichológus, *Wilhelm Wundt* nem egymásutániségot, hanem párhuzamosságot tételezett a mítosz és a mese létrejöttében. Szerinte mind a mítoszban, mind a mesében olyan elemi, egyetemes képzetek fordulnak elő, amelyek a két műfaj közös gyökerét alkották. A mítosz és a mese tehát egyazon forrásból vált ki.

Más értelmezés szerint a mese rítusok emlékét őrzi. Eredetileg a rítus tartozéka volt, mintegy azt magyarázta, értelmezte, s a rítus megszűnte után megőrizte annak emlékét. *P. Saintyves* francia folklórkutató több népmese cselekményéből mutatta ki hajdani rítusok emlékét (vö. *Keszeg*, 2011).

Minthogy a világ minden népénél megtalálható, a folklórisztika a mesének több műfaját különbözteti meg, ezek azonban koronként és kultúránként különböznek. Ma a fikcióhoz érezzük közelebb állónak, de eredetileg a mese mindig a valóság visszatükrözésének sajátos formája volt. Arról, hogy létrejöttekor az életről szerzett tapasztalatokat, a világról való tudást jelentette, a műfaj megnevezése árulkodik. A különböző nyelvekben a mese, mint terminus alapjelentése 'elmondani, híresztelni' –angol tale 'elmondani, elsorolni' jelentésű ige; német Märchen 'hír', jelentésű főnév; latin fabula 'mondani' jelentésű ige; francia conter 'elmondani' jelentésű ige–. Bár a szó finnugor eredetű, akkor nem a mesének, mint műfajának megnevezésére szolgált. Jelentése a 'rejtvény' volt. A mese szavunk a XV. században tűnt fel írott forrásban. Ekkori jelentése 'elbeszélte kitalált történet, aenigma, példázat', azaz olyan történet, amelynek tanulsága rejtve marad. Mai jelentésben a szót a XVIII. században írták le először egy múlt század első felében a mese és a monda kifejezéseket még következtetlenségül használták, a monda alatt is mesét értettek.

A mese eredete egészen az ókorig nyúlik vissza, amikor az első fennmaradt emlékeket hosszabb epikus művekbe illesztették be. A továbbiakban nézzünk meg néhány példát:

- Az egyiptomi irodalomban i.e. 2000-1700 körüli időből: *A hajótörött története. Kalandmese.*

- Mezopotámiában: A Gilgamesben kb. 20 olyan epikus motívum található, amely mesei párhuzammal rendelkezik.
- Ókori görög irodalomban *Homérosz: Iliász* 6. énekében *Bellerofón meséje* (AaTh 930), *Odüsszeiában* a *Polüfémosz-történet* (AaTh 1137).
- Ókori Róma: *Ovidius: Átváltozások. Apuleius regénye, az Aranyszamár a Cupido és Psyche meséje, az Elveszett férj keresése* c. mese (AaTh 425).
- Héber meséket az Ószövetség idéz.
- I. sz. VI. sz. közepén virágzott a közép-perzsa mesefordítás. I.sz. 700-ban ind eredetű és perzsa mesékből szerkesztik egybe az *Ezer mese* c. gyűjteményt. Ezt száz év múlva Bagdadban arabra fordítják *Ezer éjszaka könyve*. Egyiptomban ehhez adódik hozzá a helyi mesehagyomány: *Ezeregyéjszaka meséi*.

A középkor kedvelte a Krisztus- és szentlegendákat és ekkor már megjelent a népmese is a leggyakrabban előforduló műfajok között, de a reneszánsz idején voltak a legnépszerűbbek. A reneszánsz és reformáció a novellameséket, a világhíró történeteket, a moralizáló példázatokat népszerűsítette. Olykor a barokk prédikációk is éltek a mesei témákkal. A klasszicizmus korában újjáéledtek a régi állattörténetek. A műmesék a francia rokokó irodalomban transzformálódtak egy teljesen új műfajjá, céljuk a felnőttek szórakoztatása volt, ezért gyakran klubokban, szalonokban hangzottak el ezek a történetek. A romantika idején újra a népmesék éltek a virágkorukat. A XIX. század elején népszerűvé váltak a *Grimm* testvérek által összegyűjtött népmesék. A mese eredetileg a felnőttek szórakoztatására szolgált, erkölcsi tanítás csak később társult hozzá. (vö.: *Keszeg*, 2011).

### **I./3 A magyar népmesék jellemzői**

Egyes kutatók azt a kérdést vizsgálták, hogy a magyar népmesék elemzése során fellelhetők-e kifejezetten csak a magyar népmesékre jellemző rétegek. Léteznek-e ilyen történetek, és megkülönböztethetők-e a Nyugat-Európában elterjedtebb csoportoktól, témáktól vagy a történetek lehetséges formáitól? Erre a kérdésre számos összehasonlító vizsgálat után is nehéz válaszolni, de a kutatás rávilágít a samanisztikus hagyomány és a magyar népmesék motívuma közötti kapcsolatra, melynek oka a mítosz elemeinek tovább élésében keresendő (*Balassa–Ortutay*, 1980).

Diószegi Vilmos a magyar népi hiedelemvilágot vizsgálva arra a megállapításra jutott hogy „A samanisztikus világkép alkothatta a pogány magyarság világfelfogásának gerincét.” (*Diószegi*, 1987, 8. o.) Diószegi szerint a szájhagyomány és a folklór a következő motívumokat őrizte meg a samanisztikus világképből: holdas-napos világfa, madaras csúcsú

fa, alvilágra vonatkozó nézetek, a táltos kiválasztása és beavatása, a dob kiemelt szerepe, a szarvakkal ékesített fejdísz használata, bika ellen zajló viaskodások és az állat alakú segítőkkel való kapcsolattartás. Az ősmagyar valláshoz kötődő sámánritusokból a magyar népmese megőrizte az égisz fa motívumát, amelynek megmásztása szimbolizálja az élet győzelmét a halál felett. A kacsalábon forgó vár, a hős összedarabolása és újjászületése, valamint a próbatételek motívuma is a régi sámánszertartásokból és sámánritusokból származnak (vö.: *Diószegi*, 1987).

*Boldizsár Ildikó* amellett, hogy hasonlóságot feltételez a mese és a sámánszertartás motívumai között, kiemeli a sámánt és a mesehőst összekötő kapcsolatot is. Azt írja, hogy minden tudás, amit a sámán birtokolt, a hősekben él tovább. Mindketten kiválasztottak, de küldetésük abban különbözik, hogy amíg a sámán kizárólag öncélúan végzi el a természetfelettihez kapcsolódó rítust, addig a mese hőse minden szereplő számára biztosítja a lehetőséget. Természetesen más tekintetben is párhuzamot lehet vonni a sámán és a hős útja között. Samanisztikus hiedelemvilágunk egyik ismert motívuma, amikor a sámán nem bízik saját erejében, ezért segítséget kér. Hasonlóan cselekszik a mese hőse is, amikor többszöri próbálkozásra sem sikerül legyőzni az ellenfelet.

A magyar népmese egyik sajátossága, hogy hangsúlyos szerepet kap a felső, középső és alsó világok közötti átjárhatóság. A főszereplő jellemállandósága - tehát az a jellemzője, hogy minden helyzetben a jószág cselekedete vezérelje - teszi lehetővé a függőleges dimenziók közötti mozgást. A főhőst az a sámánokhoz hasonló tulajdonsága különbözteti meg más szereplőktől, hogy fogékony a valóság szellemi rétegeire, és nem az anyagi szint érdekli.

A hitvilág szempontjából vizsgálva a magyar népmese sajátosságainak kérdését, nagy átfedéseket találunk más európai hiedelemekkel. A halálról, a túlvilágról és a többrétegű világról alkotott elképzelések a világ minden területén ismertek voltak, továbbá a természetfeletti lények, ördög, kísértet, táltos, a mágikus eljárások, az állattá változások, a halálból való életre kelés motívumai szerte a világon ismertek voltak és nem kifejezetten a magyar mese sajátossága. *Ortutay Gyula* 1940-ben megjelent, *Fedics Mihály meséi* című tanulmánykötetének 70. oldalán így ír erről: „A mesei segítők és ártó ellenfelek küzdelmeiben nem nehéz a segítő és rontó mágia praktikáinak szellemében való gondolkodás jegyeit felfedezni: ez a hiedelmek szférájába tartozó felfogás és gyakorlat pedig a népmese bonyodalmainak, egész szerkezetének egyik legfőbb eleme.” (*Ortutay*, 1940; vö. *Balassa–Ortutay*, 1980)

Előadásmód is stílusjegyeket tekintetében azonban a magyar mesék eltérnek más népek meséitől. *Braun Soma* szerint, ha összehasonlítunk egy északi és egy déli népmesét,

megállapíthatjuk, hogy az északi népek előadásmódja szaggatott, sok a szünet és kevés a leíró rész. Ezzel ellentétben a déli népek meséi tele vannak élettel teli, fantáziadús képekkel. A magyar népmesékre egyik stílus sem kifejezetten jellemző. A magyar mesére is jellemző az animizmus és a csodás elemek, ugyanakkor minden a józan ész logikája szerint történik. A mesék szereplői következetesen haladnak céljuk felé és ugyanazzal az egyszerűséggel térnek haza a csodák világából, mint amilyenel belefogtak kalandozásaikba. *Boldizsár Ildikó Meseterápia* című könyvének 82. oldalán a következőképpen fogalmaz erről a jelenségről: „A fantázia és értelem közös tevékenységének különösen jellemző eredménye a magyar mese.” (vö. *Boldizsár*, 2017)

#### **I./4 A népi varázsmesék elhelyezése a magyar népmesék csoportjában**

A magyar népmesék leggazdagabb csoportját a varázsmesék teszik ki. Egyaránt nevezik varázsmesének, tündérmesének, mitikus mesének, valódi mesének, sőt egyik válfaja alapján hősmesének is. Ez a mese a csodás elemet alkalmazza. Hőse emberfeletti erővel, képességekkel, segítőtárral és mágikus tudással rendelkezik. E mesében az emberi és a nem emberi világ képviselői ütköznek össze, leggyakrabban azért, mert valamilyen egzisztenciális érték veszélybe kerül. A magyar varázsmese már a honfoglalás előtti korban is létezett. Később, a reneszánsz idején, majd a XVI-XVII. században is népszerű műfaj volt. A XIX. századi ponyva újra felfedezte, az ebben a században fennmaradt magyar varázsmese szövegek már szerves részei a magyar mesekincsnek, egy részük lokalizálódott. Elmaradhatatlan tartozéka a csodás elem, továbbá kimunkált frazeológiája van, strukturáltság jellemzi. Törvényszerű elemként jelenik meg benne az igazságszolgáltatás: a jót cselekvő hős elnyeri méltó jutalmát, a gonosz pedig megkapja a megérdemelt büntetését. A mese szerkezete strukturált, gyakori a mesekezdő és -záró formula.

A magyar kultúrában e történetek egyik része keleti eredetű, mások pedig francia hatást tükröznek. Keletről hozott meseelemek: a hős csodás születése; az alakváltoztató, beszélni tudó, hat-, hét-, nyolclábú táltosparipa; a meshősök birkózása; a lovon járó, evő-ivó, birkózó, három-, kilenc-, tizenkétfejű sárkány; a sárkány palotájának aranyalmává változtatása; a griffmadár segítsége; a nap és a hold kiszabadítása; az égig érő fa megmászása; a hős alvilágba való leereszkedése (*Keszeg*, 2011; *Boldizsár*, 2017).

Különválasztható benne a hősmese, amely a honfoglalás előtti időkből származik. Az istenek és hősök mitikus kalandjait tartalmazó hősmondák már tartalmazták azokat az elemeket, amelyek a hiedelemmondákban és a magyar mesében egyaránt megtalálhatók. Az ősi néphagyományban a mítoszt és a mesét nehezen lehetett elhatárolni egymástól, azonban

a mítoszokból jöttek létre a mesék. A mese, mítoszból való kialakulásának folyamata során megfigyelhető a szakrális és rituális motívumok eltűnése, a hősök racionalizálása, a csodás elemek megjelenése, a hitelesség gyengülése és a szerzői fantázia tudatos alkalmazása.. A mesének, mint műfajnak az előfutára lehet a hiedelemmonda, amely az emberek szellemekkel való találkozásairól szól. Fontos továbbá az is, hogy a folklórműfajok közötti kölcsönhatás kezdettől fogva erős volt (Balassa–Ortutay, 1980).

A varázsmesék csoportjához sorolható a *Sárkányölő vitéz*, *A túlvilágra vitt királykisasszonyok megszabadítása*, *Fehérlófia*, *A feleségrabló sárkány*, *A papucsszagató királykisasszonyok*, *Borsszem Jankó*, *Az égig érő fa*, *A három nádszálkisasszony*, *A békakirályfi*, *Az őztestvér*, *Egyszemű*, *Kétszemű*, *Háromszemű*, *Az élet vize*, *Az aranyszörű bárány*, *Az aranyhajú ikrek*, *Terülj, terülj, asztalkám* stb. (Boldizsár, 2003).

A *Fehérlófia* az egyik legősibb motívumokat tartalmazó varázsmesénk, amelynek több lejegyzett változata is ismert. A csodálatos elem mindig jelen van a varázsmesében, erről felismerhető. Elsősorban nem a főszereplő lélektani fejlődését írja le, hanem kalandjairól, tetteiről mesél. Cselekedetei alapján ítéljük meg, hogy az adott szereplő jószágos, gonosz, ostoba, okos. A mesében sem tudjuk meg, hogy Fehérlófia szereti-e a királylányt, de azt igen, hogy milyen próbatételeket kell kiállnia, hogy elnyerje a választottja kezét. A mesehősök tehát nem embereket, hanem szerepeket testesítenek meg (Vas, 2012).

## II. fejezet A rítus mint mesei elem

### II./1 A rítusok eredete, jellemzői, fajtái

A rítus kultikus szokás, a vallásnéptan alapfogalma. Általában egy ünnep vagy mágikus cselekvés következetesen megvalósítandó cselekménye. Gazdag szöveganyaga ismert, amelyekhez cselekmények, tánc, zene, képzőművészeti jellegű ábrázolások is kapcsolódnak (Voigt, 2017).

Szakdolgozatom témájából adódóan fontos tisztázni az átmeneti rítus kifejezést, ezért ismertetni szeretném azt a fogalomkeretet, amelynek mentén értelmezhetővé és elemezhetővé válik. Az átmeneti rítus a francia *rites de passage* kifejezés magyar megfelelője. A szakkifejezést Arnold van Gennep alkotta meg és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó állapotváltozásokat jelöli. Idetartoznak a gyermek születéséhez, a felnőtté váláshoz, a lakodalomhoz, valamint a temetéshez fűződő rítusok. Hasonló rítusok kapcsolódnak a társadalmi státusz megváltozásához is.

*Gennep* három stádiumot különböztet meg az átmeneti rítusokon belül:

1. elválasztó –preliminális-,
2. határhelyzeti -liminális-,
3. valamint befogadó –posztliminális- fázis.

Az első szakaszban az egyén elhagyja egy korábbi állapotát, hogy egy új állapotba kerüljön. A kettő között van egy átmeneti állapot, egyfajta szimbolikus halál. Ezt befogadási rítusok követik, amelyek mentén az ember elér egy teljesen új állapotba. Az átmeneti szakaszhoz kapcsolódó rítusok nemcsak a paraszti kultúrákban játszanak szerepet, hanem ahogy *Gennep* is írja, a katonaságban, az oktatási rendszerben, a hivatalokba történő beiktatáskor is megfigyelhetők. Hasonló szertartássorozat övezi az újév köszöntését is.

Az egyén életét végigkísérik a krízishelyzetek, amelyek folyamatosan változásokat idéznek elő. Az átmeneti rítusok azért szükségesek, hogy fokozatosságot alakítsanak ki két állapot között. A szertartások kész közösségi formákat és szerepeket nyújtanak az egyén számára, amelyek segítségével könnyebbé válik az egyes élethelyzetek pozitív átélése (Dömötör, 1978; Boldizsár, 2017).

Különös tekintettel szeretném körüljárni a beavatást, mint az átmeneti rítus egyik fázisát. Eredetét, valamint tartalmát antropológiai tanulmányok révén ismerhetjük meg. Hoppál Mihály értelmezése is az előzőkben említett három fázist különíti el: az első szakaszban elválasztják a beavatandó egyént a közösségtől. Ezután valamilyen próbatételt kell kiállnia, amely előző énjének - pl. a gyermeki én - halálát szimbolizálja. Végül,

„újjászületve” a közösség tagjává válik. A beavatás legfontosabb tartalma az átváltozás, az átlényegülés (Hoppál, 1989). Geertz szerint a beavatási szertartások minden társadalomban jelen vannak, de különböző formákban nyilvánulnak meg (Geertz, 2001). Claude Lévi-Strauss a mítoszok működéséhez hasonlítja a társadalmi struktúrák kialakulását (Lévi-Strauss, 1971). Pierre Bourdieu szerint a rítusnak, így a beavatási szertartásnak is kommunikációs szerepe van (vö. Bourdieu, 1978).

A szertartások alkalmával a közösség hozza létre a csoport szerkezetét és alakítja ki a hierarchiát. Ezzel párhuzamosan a rítusok állandósága a szerkezet stabilitását, a társadalmi szerepek, valamint státuszok újbóli létrehozását biztosítja. Az elválasztás valamilyen formája része a beavatásnak. Egyfajta búcsút jelent a régi éntől, ugyanis a beavatás során az egyén újjászületik. A rítus lényege az összetartozás és az elkötelezettség. A beavatási szertartások is ünnepek, amelynek alkalmával a csoport ifjú tagjai személyes áldozatot mutatnak be, hogy a csoport teljes jogú tagjai, felnőttek legyenek (Gennep, 2007).

## **II./2 A magyar kultúrkörben megjelenő rítusok, a beavatás rítusa a népi kultúra mindennapjaiban**

Az emberi élet fordulóihoz minden társadalom kultúrájában kapcsolódnak szertartások. A Gennep által megfogalmazott fázisok mind megtalálhatók a felnőtté avatás rítusaiban, a lakodalmi szokásokban, valamint a halotti szertartásokban is. Hont Ferenc a paraszti társadalom életének jelentős állomásainak szertartás jellegű rendjét „életszínjátéknak” nevezte, amely az átmeneti rítusok fázisainak dramatizálásából alakult ki. A folklór előre meghatározott szerepeket nyújt a közösség számára, amelyeknek a célja az, hogy megkönnyítsék az átmeneteket az egyén számára. A szerepek elsajátítása kétféle módon történik: egyrészt öntudatlanul, hiszen az egyének már gyermekkoruk óta megfigyelik ezeket az életszerepeket; másrészt a közösség idősebb tagjai tudatosan tanítják ezeket pl. húsvétkor szokás volt, hogy a gyerekek eljátszottak egy házassági szertartást, amellyel tudat alatt felkészülnek a későbbi életszerepre. (Dömötör, 1972; Gennep, 2007).

Az egyes életciklusok kríziseinek rituális megfelelői között számos szertartás található, amelyek a születést ünneplik, kezdve a terhesség állapotától a gyermek világra jöttéig. Ezeknek a szertartásoknak a célja, hogy biztosítsák az édesanya és a gyermek számára a védelmet és az egészséget. (Gennep, 2007).

Természetesen a magyar kultúrkörben is megjelennek a szüléshez, a születéshez, a keresztelőhöz kapcsolódó befogadó rítusok. A szülést segítő bábáknak jelentős szerepet és tekintélyt tulajdonítottak. Elterjedt hiedelem volt, hogy boszorkányos erővel rendelkeznek,

ezért a közösség tagjai kiemelt tisztelettel bántak velük. Ugyanis féltek attól, hogy ha magukra haragítják a bábát, az ártani fog a születendő gyermeknek. A bábákat övező hiedelem abból a tényből fakad, hogy a szülést levezető nők az emberi élet egyik legfontosabb, továbbá a férfiak számára legrejtélyesebb eseményénél segédkeztek, ezért a férfiak azt hitték, hogy közülük van valamilyen rejtélyes erőhöz.

A népszokások egyértelműen meghatározzák, hogy a nők mennyi ideig maradjanak ágyban a gyermek születése után. Abban az esetben, ha valamiért fel kellett kelnie, akkor seprűt tett maga helyett az ágyba, hogy megóvja a gyermeket a gonosz erőktől. A csecsemők és az anyák biztonságát szolgálta az ún. „boldogasszony ágya” is, amelyet eltakartak valamilyen anyaggal pl. sátorlepedővel, varázserejű tárgyakkal vették körbe, így az anya zavartalanul pihenhetett a gyermekkel. A szülés időpontjára is vonatkoztak hiedelmek. Nem tartották szerencsésnek, ha a hétköznapi napok közül kedden vagy pénteken születik a gyermek, továbbá rossz jelnek számított, ha bizonyos jeles napokon-, Luca napján -december 13-án-, vagy Szent György napjának -április 24.- éjjelén szülni. Az első fürdetés is fontos volt. A fürdővízbe legtöbbször pénzt, gyógyfüveket és különböző tárgyakat tettek azért, hogy ezek biztosítsák a gyermek számára a jó tulajdonságokat. Annak érdekében, hogy segítsék az anya felépülését, ágyba hozták neki az ételt, így levették róla a főzés terhét. A keresztelőt igyekeztek a gyermek születése után a lehető leghamarabb megtartani. A néphagyomány szerint a kereszteleetlen újszülöttek sok veszélynek vannak kitéve: elsősorban a szemmel veréstől féltették őket, és attól, hogy lelkük a pokolra jut. Ha a bába úgy ítélte meg, hogy a gyermek beteges és nem fog életben maradni, saját maga keresztelte meg. Ezt nevezték „szárazkeresztelésnek”, amelyet az egyház tiltottnak minősített. A keresztelőig csúfnéven hívták a csecsemőt, hogy becsapják a rossz szellemeket. A nem életrevaló gyermeket „váltottnak” tartották, ami azt jelentette, hogy a rosszak elcserélték. A keresztelő volt az egyik legnagyobb ünnep, s jelentősége révén a keresztszülőknek is meghatározó szerepük volt a gyermek életében. Kiválasztásuk a közösségektől függően változatos módok szerint történt (Tátrai, 1978; Tátrai, 1978; Dömötör, 1972).

Az avatási rítusok rendszerében a próba csak egy része volt annak a cselekménysornak, amelyet a közösség által felállított szabályok és normák idéznek elő. Ezek a szabályok a beavatandó személlyel szemben támasztott követelményeket tartalmazzák. Néha maga a beavatási rítus egyaránt utalt a szertartás okára, hasznára, céljára, de lényegében az átmenet, a státuszváltás ünnepélyességét és fontosságát hangsúlyozta (Lakatos, 2013).

A gyermeki én jelképes halálának rítusát a magyar kultúrában a legény- valamint leányavatási szertartások őrzik. Ma már kihalófélben vannak ezek a hagyományok, de a XIX. század közepétől a XX. század végéig nagy hagyományuk volt ezeknek a szokásoknak.

A legényavatás olyan átmeneti rítus, amely során a serdülőkorban lévő fiú átlép a felnőtt férfikorba. Az egyént az adott közösség ünnepélyes szertartásokkal befogadja és elismeri felnőttként. A legényavatás története egészen a XIX. század közepéig ismeretlen. Történeti forrásaink csupán a tehetősebb társadalmi rétegek lovagi tornáit, valamint a céhes avatást említik. A folklórban megjelenő ifjúavatási szertartásokra elsősorban a céhek avatási rítusai hatottak, ugyanakkor parodisztikus formában ábrázolva megjelenik a lovaggá ütés, továbbá a keresztlői rituálé jegyei is pl. a legényavatást „bekeresztelésnek” nevezik azokon a területeken, ahol a beavatás úgy történik, hogy az avatandó személyt leöntik vízzel, borral, vagy pálinkával. A legényavatás létrejötte és szokássá válása ahhoz az ismérvhez kötődik, hogy kialakuljon a nemzedékek zárt rendje, viszont ennek nem közvetlen velejárója maga az avatás. A korosztályok elkülönülése általános jelenség, viszont a legényavatásról csak bizonyos tájegységekről származnak hiteles adatok. A legénnyé válást, valamint a fiúk felnőtt férfiként való elismerését számos formában kinyilatkoztathatták. Ilyen volt például a legénynek szokásos viselet felöltése húsvétkor, vagy a protestáns egyházaknál a konfirmáció. Hasonlóan ezt a státuszváltozást szimbolizálta az első bálon való részvétel, a templomi ülésrendben a legények közé ülés, vagy az, amikor a fiú az aratóbanda tagjává vált. A konfirmációt kivéve, az avatás előbb említett módjai nem intézményesültek. A profán, valamint az egyházi, szervezetek a saját beavatási szertartásokat alakítottak ki pl. katonaeskü, beiktatás.

A felnőttavatási rítus gyakran próba formájában valósult meg, amelyben a beavatandó személynek bizonyítani kellett alkalmasságát. A beavatásnak legtöbbször tradicionális feltételei voltak, amelyeknek meg kellett felelni pl. a munkával összefüggésben a legénynek jól kellett tudnia kaszálni. Egyes tájegységeken az volt a jellemző, hogy a fiúknak bizonyítaniuk kellett fizikai erejüket és ügyességüket pl. birkózniuk kellett egy másik legénnyel vagy nehéz tárgyakat kellett elvinniük egyik helyről a másikra. A legényavatás egyik ismertebb szokása a vesszőzés, amelynek a húsvéti locsolkodással hasonló tartalma van. Általában hamvazószerdán, farsangvasárnap, esetleg búcsúkor vesszőztek. Jellemzően fűzfavesszőből vagy terményágból korbácsot fontak. Ezt nevezték „sibának”, amellyel a fiúk óvatosan megcsapkodták a lányokat. A lányok pántlikát kötöttek a vesszőre és megvendégelték a legényeket. A felavatott legénynek joga volt dohányozni;

kocsmába, fonóba járni; a lányos házakat meglátogatni; a lányt táncba vinni stb. (Németh–Tárkány Szűcs, 1980).

A leányavatás a serdülőkorból kinőtt lányok eladó lánnyá avatásának szokása. A legényavatással szemben, viszonylag kevés adatot rögzítettek róla. Történetét nem ismerjük. A XIX. századi források is arra utalnak, hogy nem vált soha valódi avatási szertartássá. Nincsenek intézményesült és önálló formái, általában a legények által szervezett eseményekhez pl. bálókhoz kötődtek.

A lányok szociális köre intimebb volt, szigorúbb erkölcsi szabályok korlátozták őket, mint a fiúkat, ezért a legényavatáshoz hasonló, nyilvános és megszervezett ceremóniális leányavatás nem volt jellemző. A leányavatásokra leginkább a mértéktartó ünnepélyesség volt jellemző. Nagylánykorba lépett az, aki befejezte iskolai tanulmányait, konfirmált vagy bér mátkozott. A legénnyé válásnál is tárgyalt módokhoz hasonlóan a lányok nagylánnyá válását a viselet megváltozásával is kifejezték. A díszes viselet sok munkát és anyagi terhet jelentett a családok számára. A hajviseletnek is nagy jelentőséget tulajdonítottak. A lányoknak egy vagy több ágba font hajjal kellett járniuk, ünnepeken a nagylányok pártát viseltek. A templomi ülésrend szerint első sorban általában a 16-20 évesek, a második sorban a 14-15 évesek, az utolsó sorban pedig a 12-13 év közötti lányok ültek. A lányok életének legfőbb célja a férjhezmenetel volt. Eladó sorba került lánynak számított az is, aki először vett részt valamilyen bálon pl. farsangi mulatságon. Tényleges avatásnak minősült viszont, amikor a leánybanda befogadta a serdülőkorban lévő lányt pl. a lány a tizennegyedik születésnapján zsúrt rendezett és meghívta idősebb barátnőit, akik kézfogással, csókkal és néhány köszöntő szóval befogadták a közösségbe (Németh, 1980).

A házasság a mai napig két fő elemből tevődik össze: egyrészt a kézfogóból, amely a házasulandó felek családjának jogi megállapodását jelenti, másrészt a leányátadásból, amelyet egy ünnepi szertartássorozat kísér, továbbá amelynek mentén megvalósul a „szerződés”. A falusi esküvők területenként eltérő formában valósultak meg, de felépítésük hasonló. A párválasztást jellemzően a szülők intézték és anyagi szempont szerint történt. Mielőtt megkérték a kiszemelt lány kezét, szokás volt, hogy ismerőst vagy rokont küldtek a lányos házhoz, akik tájékoztattak a kérők fogadását illetően. Abban az esetben, ha a lányos ház szívesen fogadott kérőket, a legényt kereszta pja kísérte el a lánykérésre. A szülők csak a lánykérést követően látogatták meg a menyasszony házáat. Ezt követte a kézfogó, vagy másnéven eljegyzés. A menyasszony kendőt vagy inget, a vőlegény pedig jegyruháat, jegypénzt váltott a lánnyal, s ha a jegyesség felbomlott, kötelesek voltak ezeket visszaadni egymásnak. A jegyességet a polgári és az egyházi házasságkötési ceremónia zárta le, ezután

a násznép a lakodalomban ünnepelte meg a fiatal házasokat. A lakodalom előtt szokás volt a menyasszonysíratás, amely során az eladott lány elbúcsúzott szüleitől, rokonaitól. Ennek az eseménynek különösen valós tartalma volt akkor, amikor a fiatalokat kizárólag gazdasági érdekből házasították meg. További, a házasságkötéshez kapcsolódó szokás volt még: az ágyvitel, amely során a menyasszony ágyneműjét szertartásos keretek közt átvitték a másik házhoz; a kikérés, ekkor történt meg a menyasszony átadása a kérőknek; a menyasszony elcserélése: idősebb asszonyt vagy koszorúslányt mutattak be a kikérőknek majd bizonyos jelenetek eljátszása után előhozták az igazi menyasszonyt. Az esketés után a fiatalasszonynak befogadó szertartásokon kellett átesnie. Az új otthonba lépéskor pl. Gyöngyöspatán, a küszöbön átlépő feleségnek fel kellett rúgnia egy vízzel teli vödröt, mert úgy tartották, hogy ez megkönnyíti a szülést. Asszonyavatási szokás volt az ún. felkontyolás. Ennek alkalmával az asszonyok közé fogadták a menyasszonyt, melyet a párta, főkéntre való cseréje jelképezett. A lakodalom során különböző táncokat, dramatizált jelenetek adtak elő a fiatalok. A halottasjáték gyakori, a temetést parodizáló dramatikus játék volt. Az egyik szereplő halottat tettetett, aki körül zenével és tánccal kísérve adták elő a játékot. Az előadás legfontosabb része a gyászbeszéd mintája alapján előadott, papi beszéd volt, amelyet humoros, gyakran illetlen kifejezésekkel tarkítottak. Az előadás különböző változataiban a halott feltámasztását próbálták megkísérelni (*Dömötör, 1972*).

A lakodalom mágikus jellegű eseménye volt a hajnaljárás. Ezt az eseményt tájegységenként változó rítusok kísérték. Dél-Dunántúlon szokás volt, hogy hajnalban a menyasszony a kútból mert vízzel szimbolikusan megtisztította a násznépet. A palóc területeken elterjedt volt az ún. menyasszonyporkolás: a hajnaljárás során a legények tüzet raktak, s ezen a tűzön át kellett ugrania a menyasszonynak.

A halotti szertartások hiedelemvilága és szokásai hagyományosabbak más népi tradícióknál. A halottak utódai tartottak attól, hogy ha változtatnak a szertartás rendszerén, akkor a holt lelke visszatér kísérteni, ezért a temetkezésnek egyfajta archaikus jellege őrződött meg. Pogány rítusok nem maradtak fent, ugyanis az egyház szigorúan büntette azokat, akik nem keresztény módon temetkeztek. A honfoglaló magyarok temetkezési szokásait régészeti ásatások nyomán ismerjük. A tehetősebb férfiak és nők sírjában az emberi maradványok mellett lócsontokat, valamint lószerszámokat találtak. A harcosok mellé fegyvereit is odatették. A szegényebb réteg sírjaiban kevesebb tárgyat találtak, viszont az előkelők és a köznép sírjait egyaránt kelet-nyugati irányban ásták, hogy a halott arca a felkelő nap felé nézzen. A keresztség felvétele előtti temetkezési szokások több hasonlóságot is mutattak közép-ázsiai, továbbá délkelet-európai népekével, amelyek közül bizonyos

elemek a mai napig megőrzöttek. Az Árpád-korban a sírokból eltűntek az állati csontok és a tárgyak. A keresztség felvételének következtében a temetés egyházi ceremóniával történt, a szertartás rendszere átvette a nyugati társadalmak szokásait.

A halál bekövetkezésekor a tükröket eltakarták és kinyitották az ablakot, hogy az elhunyt lélek számára megkönnyítsék a távozást. Elterjedt volt az a hiedelem is, hogy tyúktollal töltött párnán nehéz meghalni, ezért azt kivették a haldokló feje alól. A halott megmosdatását legtöbbször az asszonyok végezték, akik ezután felöltöztették szép ruhába, majd felravatalozzák. Egyes helyeken székre ravataloztak, máshol ágyra. Utóbbi esetben figyeltek arra, hogy az ágyat ne a mestergerendával párhuzamosan helyezték el. Éjszaka virrasztást rendeztek, amelynek során általában a nők imádkoztak, énekeltek a halott mellett, a férfiak pedig másik szobában beszélgettek, kártyáztak, mesemondással töltötték az időt. A ravatalozás idején új szabályok léptek életbe a halottas házban. Ennek egyrészt a halott iránti tisztelet volt az oka, másrészt pedig féltek attól, hogy a halott lelke visszajár kísértetni, ha nem a megfelelő rend szerint történik a szertartás. Nem volt szabad tüzet gyújtani, seperni, főzni, mosni, szemetet kivinni. Tilos volt benézni a ház ablakán, vagy ránézni a halotthoz kötődő bármely tárgyra, mert a hiedelem szerint, sárgaságot kaptak volna. A halott ruháját elégették.

A halotthoz tartozó tárgyaknak mágikus erőt tulajdonítottak. Rontó eszközként használták pl. a koporsószeget, és szerelmi varázstárgynak azt a kendőt, amivel a halott állát kötötték fel. A keresztleletlenül meghalt csecsemők egyik ujjá bezárt helyiségeket nyit ki, valamint nyelvük a küszöb alá ásva szerencsét hoz. Miután a gyászolók visszaérkeztek a temetésről a torra, szokás volt rituálisan kezét mosni, amely a megtisztulást szimbolizálta, valamint ezzel együtt megszűntek a rendkívüli szabályok is. Az előbbieken tárgyalt ún. „kirekesztő” mozzanatok a halotti rítus részei. Ezek a rítusok abban különböznek az átmeneti rítusoktól, hogy a tisztátalanságot ténylegesen a biológiailag tisztátalan holttestre vonatkoztatják, nem pedig szimbolikus cselekvések (*Dömötör*, 1972; *Tátrai*, 1982; *Balassa–Ortutay*, 1980).

A magyar paraszti társadalom beavatási hagyományai közelebb álltak a szokásokhoz, mint a korábban meghatározott rítusokhoz. Egyrészt azért, mert a falusi közösségben belül nagyon kevés zárt szervezet alakult ki, másrészt több volt a. A gyakorlatiassághoz való igazodás mentén beavatási rítusaink jellegüket tekintve meglehetősen változatosak, jellemző rájuk az egyéni- alkalmanként rögtönzés, lehetnek komolyak, szórakoztatóak, játékosak attól függően, hogy a végrehajtó mennyire veszi komolyan a szertartás tartalmát (*Dömötör*, 1972).

## II./3 Közvetlen kapcsolatok a varázsmese és a rítusok között, a rítus és a varázsmese viszonya

*Mircea Eliade* megfigyelése alapján a beavatási rítusok szerkezetüket tekintve hasonlóságot mutatnak. Ahhoz azonban, hogy a varázsmese és a beavatás kapcsolatát vizsgálni tudjuk, ismertetni szeretném *Eliade*, a beavatási rítusról alkotott három típusát:

1. Az ifjúavatás/törzsi beavatási rítusok általában kötelezőek voltak a közösség összes tagjára nézve. Ezek a szertartások a serdülőkorból a felnőttkorba való átmenethez kapcsolódtak.
2. Titkos társaságba való beavatás
3. Sámánbeavatás

A három típus közül számunkra az ifjúavatási rítusok elemeit érdemes összevetni a mesével, ugyanis ezek fordulnak elő elő leggyakrabban. A beavatás során az egyén elsajátítja a csoport viselkedését, tudását és intézményeit, a közösség hagyományait, mítoszait és azt, hogy milyen mitikus kapcsolat köti a csoportot természetfeletti lényekhez (vö.: *Eliade*, 2002).

A legelterjedtebb beavatási motívumok:

- az avatandó egyént elválasztják édesanyjától, majd elvezetik a szenthez
- próbatételek, megkínzások, amelyek célja, hogy az avatandó elhagyja régi énjét és jelképesen újjá szülessen
- regressus ad uterum (visszatérés a kezdetekhez)
- elvonulás a természetbe és ott egy védőszellem keresése
- győzelem varázslat, varázseszközök segítségével
- alvilágjárás és égbe emelkedés
- a Túlivilágra való eljutás próbái (vö. *Boldizsár*, 2017).

*Boldizsár Ildikó* Meseterápia című munkájában említ egy korábbi francia tanulmányt, mely *Pierre Saintyves* tollából származik. *Saintyves Les contes de Perrault et les récits parallels*-címmel 1923-ban kiadott munkájában vetette fel a mesék eredetének beavatási jellegét. A mesékben megjelenő kihívásokat a beavatási próbákkal és a jelképes halállal, valamint újjászületéssel magyarázta (vö. *Saintyves*, 1923).

A mesekutatók közül *Vlagyimir Jakovlevics Propp* a varázsmese történeti gyökereivel foglalkozó kötetében szintén a beavatási rítusokhoz tér vissza olyan tekintetben, hogy a mesei motívumokat azokból vezeti vissza. *Propp* rámutat arra, hogy a varázsmesék milyen szoros kapcsolatban állnak az archaikus társadalmak beavatási szertartásaival. Olyan

rokonsági szervezetet jellemző intézményként tekint a beavatásra, amelynek életkor-specifikus sajátossága, hogy a rítust akkor hajtották végre, amikor az egyén biológiailag éretté vált. Munkájában a beavatási rítus összességéből eredezteti a következő orosz mesei motívumokat: a gyermekek elűztetése a sötét erdőbe, a gyermekrablás, a hosszúház szimbolikája, az előjegyzésbe vétel, a *baba jaga* -egyes területeken és kultúrákban a *vasorrú baba*- kemencéje és az ahhoz kapcsolódó gyermekbántalmazások, mint például a kézcsonkítás gyakorlata (Propp, 2005).

A magyar varázsmesék leggyakrabban előforduló beavatási motívumai: a kacsalábon forgó kastély, utazás a holtak birodalmába; a híd vagy lyuk, ami összeköti a túlvilágot és az élők birodalmát; égisz érő fa; kút; létra; szivárvány; gyászposztóval bevont város.

Boldizsár Ildikó szerint a varázsmese és a beavatás kapcsolatát a mesehős útja, a mesét hallgató személy befogadóképessége, valamint a mesemondó személye szerint érdemes vizsgálni. (Boldizsár, 2017) Propp továbbá már korábban arra is, hogy a mítoszok és a mesék egyaránt megőriztek bizonyos szerkezeti elemeket az avatási szertartásokból. A hős életútjában is megfigyelhető a már korábban említett három fázis. A főszereplő elhagyja régi életmódját, majd átmeneti időt tölt pl. a túlvilágon vagy az égben. Ezeken a helyszíneken próbatételeket kell kiállnia, amelyek során akár többször is meghalhat, majd a szükséges képességeket elsajátítva, egy magasabb szintű tudással visszatér a valóságba. Az út megtétele során tehát a hős különböző tanításokban részesül, amelyek részben profán, nyílt tanítások, részben pedig rejtett mondanivalójuk van. Az út megtétele, tehát maga a beavatás. A mese erkölcsi tanulsága, a pozitív emberi tulajdonságok kiemelése; a világ működésére, a természet rendjére vonatkozó motívumok mind profán tanításoknak számítanak. Ezt a tudást a mese hallgatója megérti és magáévá teszi, továbbá egy képet kap különböző kultúrák értékrendjéről, világszemléletéről, szokásairól. A mesében ábrázolt krízishelyzetekkel (pl. saját életút megtalálása és bejárása, női-férfi szerepek elhatárolása, életfordulók közti átmenet) megküzdő hős mintát ad a hasonló nehézségekkel küzdő olvasó számára, aki előtt ismertek lesznek az adott helyzetek (Propp, 2005).

A profán tanítások mellett a mese mélyebb értelme szoros összefüggésben áll a beavatási szertartásokkal. Ennek a rejtett tudásnak a befogadása egyrészt feltételezi a profán tanítások megértését, valamint azt, hogy az olvasónak igénye van az önmagában hordozott magasabb én kibontakoztatására. A beavatáshoz hasonlóan a szellem számára elérhetővé tesz magasabb tudatállapotokat, megnyitja az utat a transzcendens felé, hiszen a mese mentén az olvasó nemcsak a valósághoz tud kapcsolódni, hanem egy olyan világhoz is, amelyhez nincsen közvetlen kapcsolata, csak sejti, hogy létezik. A racionális gondolkodás

mellett lehetőséget biztosít a tudattalan tartalmak megismerésére, a lelki és fejlődésre, vagy ahogyan *Eliade* is kifejtette, elvezet a szenthez (*Eliade*, 1999).

### **III. fejezet A beavatás és a beavatási szertartások a magyar népi varázsmesékben**

#### **III./1 Miért fontos a beavatás?**

A szertartások tartják fent azt a világot, amiben élünk. Egyfajta folytonosságot biztosítanak, őrzik a múltat. A beavatás tulajdonképpen egy átlényegülés, amely segíti a különböző élethelyzetek közötti átmenetet. Átala az egyén adott szerepeket kap, amelyeket elsajátítva könnyebben birkózik meg az életében megjelenő krízisekkel.

A beavatásnak egyedi szimbólumvilága és szerkezete van. Minden motívumnak és lépésnek megvan a mögöttes jelentése, továbbá a rítusban résztvevőknek is kijelölt feladatuk van. Fontos kihangsúlyozni a beavatás spirituális jellegét, hiszen a szertartás lényege, hogy a beavatandó a realitásból átkerüljön egy magasabb rendű, nem kézzelfogható, a valóságtól elvonatkoztatott világba. Az avatás segít az önazonosság kialakulásában. A rítusok során az egyén szembenéz félelmeivel pl. egy másik életszakasszal vagy egy új társadalmi pozícióval. Az új élethelyzetekhez való alkalmazkodás mindig valamilyen feszültséggel jár, ezért a rítus célja, hogy a változás pozitív élmény legyen. A folyamatban mindvégig jelen van a közösség, akik tanácsokkal látják el a beavatandót, és igyekeznek átadni az új státusszal járó bölcsességet (Boldizsár, 2017).

#### **III./2 Hogyan jelenik meg a beavatás a magyar népmesékben?**

Mítoszaink és meséink szimbólumrendszere egy gnosztikus keresztény szemléletre utal. A gnoszticizmus a Kr.u. I-III. században alakult ki. Ez a fogalom egy olyan vallási irányzatot jelöl, melynek követői szerint az egyén, mint teremtmény egy olyan, az igazi személyiségére utaló tudás birtokában van, ami az emberrel együtt született meg. Ezen tudást az Üdvözítőtől eredeztetik, és zárt csoportban tud hagyományozódni. Mindezek mellett az is vallják, hogy ezen tudás azonban önmagában nem képes a befogadó embert üdvözíteni, az üdvösségre törekedés folyamatában esetleg egy eszköz ez az ismeret. (vö. Diós–Viczián 1998). Ebből kiindulva az ember életének az a célja, hogy megismerje a szellemi lényét. A népmesék leírják ennek a folyamatnak a lehetőségét. A népmesék egyfajta lelki útmutatók, s a történetek mélyebb tartalmát értelmezve segítenek eljutni egy magasabb rendű, szakrális állapotba. Minden mesében és mesehősben megtaláljuk saját élethelyzetünket és tulajdonságainkat. Személyiségünket tükrözve arra motiválnak, hogy nézzünk szembe az élet nehézségeivel. A pozitív szereplők mellett meg kell barátkoznunk a negatív jellemekkel

is, hiszen ezek is személyiségünk egy részét alkotják. A szereplők a belső világunkban megnyilvánuló archetípusok.

A magyar népmesékre jellemző az animizmus, tehát a mesei környezetben mindennek lelke van: a növényeknek, az állatoknak és bizonyos tárgyaknak is. A főhősnek el kell sajátítania az állatok nyelvét és empatikusnak kell lennie mindennel, ami őt körülveszi. Életútja tele van krízishelyzetekkel: szellemi, erkölcsi és fizikai próbatételeket kell kiállnia, amelyek során meg kell tanulnia, hogyan kerekedjen felül a negatív tulajdonságain pl. a haragon, a becsvágyon, önzőségen, féltékenységen. A mese eszköztára rendkívül széles, számos lehetőséget kínál a belső és külső ellentétek megoldására. Törvényszerű például, hogy mindig a kézzel nem megfogható, láthatatlan ajándékot kell választani a konfliktus feloldásához és nem a legdrágábbat, a legékesebbet. A hős az életút bejárása során tapasztalatokat szerez, megismeri a szabályokat. Abban az esetben, ha a törvény ellen szegül, felelősségteljesen vállalja a büntetést és hibájából levonva a szükséges tanulságot folytatja útját. Ezt a tartalmat tükrözi a három testvér motívuma is (*Boldizsár*, 2017).

### **III./3 Varázserejű tárgyak és a beavatási szertartás**

A mágikus tárgyaknak jelentős szerepük van a tündérmesékben. Vannak olyan varázstárgyak, amelyek működéséhez meghatározott utasítást adnak a segítők. Egyes eszközöknél viszont a főhősnek kell rájönnie, hogy az adott tárgynak mi a szerepe és hogyan tudja használni. A varázstárgyak olyan eszközök, amelyek képesek olyasmire, amire emberek általában nem. Minden olyan tárgy varázserővel rendelkezik, amely kiegészíti vagy fokozza az ember adottságait és teljesítményét. Ezek segítségével tudja teljesíteni a próbatételeket: elsajátítja az állatok nyelvét, megoldja a talányos feladványokat, megtalálja az elrabolt királylányt, megszerzi az élet vizét és további erőt-rátermettséget és ügyességet tesztelő próbáknak felel meg.

*Propp A varázmese történeti gyökerei* című munkájában külön fejezetben tárgyalja a varázstárgyak témakörét. Vizsgálata szerint varázseszköz bármilyen tárgy lehet, ezért kategorizálásuk meglehetősen nehéz: elkülöníti a mágikus tulajdonságokkal rendelkező tárgyak pl. kard, fűzfapálca, hétmértöldes csizma, repülni tudó szőnyeg; mindezekon kívül külön csoportba sorolja azokat a tárgyak, amelyekben a varázserejű segítőtárs lakik pl. gyűrű, lámpás, üvegpalack; továbbá tárgyként nevezi meg azokat a tulajdonságokat is, amelyeket átruháznak a főhősre.

*Boldizsár Ildikó* a varázstárgyakhoz csak azokat az eszközöket sorolja, amelyek hétköznapi használati jellegük mellett különleges képességgel rendelkeznek. „Jellegzetes mágikus tárgy az állatokat őrző és visszahívó síp, a mindenkit táncraperdítő zeneszerszám, a vizet szétválasztó fésű, a láthatatlanná tévő ruhadarab, a varázserőt szabályozó és "megkötő" kantár és kötőfék, a katonákat előállító szövőszék vagy rokka, a mindent látó varázstükör, valamint a bűvös erejű fegyverek: a magától vagdalkozó vagy a hőssel növekvő kard, a célt sosem tévesztő nyíl, valamint a sérthetetlené tévő ing.

A varázslatnak viszont ára van: ki kell érdemelni, vagy cserébe adni kell érte valamit, és ha rossz kezekbe kerül, súlyos károkat okozhat. Bizonyos szereplők függővé válnak tőle, azonban a főhős megtanulja tisztelni a mágiát és pontosan tudja, hogy mikor kell használnia. A varázseszköz birtoklásának feltétele, hogy a főhős helyes döntéseket hozzon, és pozitív tulajdonságokkal rendelkezzen. Empatikus magatartást kell tanúsítania a segítőkkel, az idősekkel és az állatokkal. Fontos, hogy a szerénység, mértéktartás és kötelességtudat jellemezze. Teljesítenie kell az ajándékozó által meghatározott feladatokat, s ha ezeknek ellenszegül, akkor vállalnia kell a büntetést. Ugyanakkor az ellenféllel szemben kegyelem helyett keménységet kell mutatnia és meg kell tagadnia a gonosz utasításait. Ha a hős átmegy a próbákon, akkor elnyeri az útját segítő varázstárgyat. Ezt készen is kaphatja, de az is előfordul, hogy a próba részeként saját magának kell elkészítenie vagy meg kell találnia. Továbbá megvásárolhatja, elcserélheti vagy akár el is lophatja. A szereplőnek rá kell jönnie, hogy milyen módon tudja a tárgyban rejlő lehetőségeket teljes mértékben kihasználni úgy, hogy az segítse az útját. Lényeges megemlíteni, hogy a tárgyak csak bizonyos módon és egy meghatározott célt segítenek, valamint akkor is működnek, ha a negatív szereplőhöz kerülnek. Ez alól kivételt jelet *A csodamalom* története, amelyben a csaló nem tudja, hogyan működik a malom és póruul jár. *A hajnalkötöző királyfi* meséjében a tojás táltos paripává válik, még *Az acélgűrű* című mesében a főhős egy gyűrűt kap ajándékba a kígyótól, mert meghagyta az életét. Ha a tulajdonosa megfordítja az ujján, a kígyó ott terem, és teljesíti minden kívánságát.

Varázseszközök tekintetében a tündérmesék is nagy változatosságot mutatnak. Működtetésük különbözik: egyes tárgyakhoz tartoznak varázsigék pl. „*terülj, terülj asztalkám*”; más, amulettszerű tárgyaknak csupán a birtoklása egyfajta varázslat, de általában ezekhez is társul egy „varázsmozdulat”, amivel használni lehet őket pl. a gyűrűt meg kell forgatni vagy bele kell nézni, a bűvös lámpát meg kell dörzsölni. Ezekkel a cselekvésekkel még nem történik meg a varázslat, csupán megidéződnek a segítők. A varázspálcának különösen nagy ereje van. Ez a legerősebb varázstárgy, ugyanis nem rejt el

segítőket tehát a hős közvetlenül az eszközök kapcsolódik, ezért meg kell tanulni használni. A varázstárgyakat abból a szempontból is lehet csoportosítani, hogy milyen a hőshöz való viszonyuk. Előfordul, hogy a hősnek teljesítenie kell egy feladatot, ahhoz, hogy az adományozó számára elnyerje a mágikus tárgyat, amelynek különlegessége ragadta meg a figyelmét.

Sok esetben amikor a főhőst az élet vízéért küldik, valójában ugyanakkor halálát kívánják. Az élet és a halál vize az egyik legfontosabb mitikus meseelem, más helyeken hasonló motívum az élő-haló fű, amellyel sárkányölő vitézt is feltámasztják a segítőállatai. Így tehát ezen motívumok nem ellentétesek, hanem mindinkább kiegészítik egymást. Ha a hazai népmesei példákat vizsgáljuk megállapíthatjuk, hogy az élet vizének motívuma a magyar mesékben is nagyon gyakran előforduló mesei elem. Elég csak, a teljesség igénye nélkül, néhány ismertebb történetre, például *A halhatatlanságra vágyó királyfi*; *Az aranyhajú ikrek*; *Az égig érő fa* meséire gondolnunk. Ezekben legtöbbször az élet vizét a holtak feltámasztására vagy az idősök megfiatalításra használják; a halál vizével érintkező élő pedig meghal. Ha a fent említett mesék közül *A halhatatlanságra vágyó királyfi* cselekményében a királyfi elindul egy olyan birodalmat keresni, ahová a halál nem éri utol. Vándorútja során különböző uralkodókkal, valamint egy sassal, egy kopasz királlyal, és egy királylánnyal találkozik, akik próbák elé állítják, melyeket sikeresen teljesíti és továbbáll. Végül a halhatatlanság királynéjának várába érkezik, megházasodnak, de a királyfi 1000 év elteltével hazavágyódik ezért segítségként királynétól kap egy-egy kulacsot az erősítő és a gyöngítő vízből. Útközben a főhős herceg feltámasztja a hímző királykisasszonyt, a kopasz királyt, végül a sast. Mikor végül hazatér, a halál megtalálja és üldözőbe veszi. A sas, a kopasz király és a hímző királykisasszony a királyfi segítségére sietnek, és hadsereget felállítva küzdenek a halállal. A halhatatlanságra vágyó királyfi menekülés közben visszatér a királynéhez. Amikor be akar lépni a várba, a halál, egyik lábánál fogva megragadja. Alkut kötnek, s megállapodnak, hogy a királyné felrúgja az égbe a királyfit, s ha az a falon belül esik, a halál elengedi, ha kívül esik, akkor a halál magával viheti. A királyfi belül esik, a halált pedig tüzes seprűkkel elüldözik.

Jellemző, hogy a hősnek olyan dolgot kell beszereznie, amiről saját maga sem tudja, hogy mi is pontosan, hogyan néz ki, mire való, így elbukik a próbán. *A trikkum-trákum* című mesében az okos kovács így járt túl a kántor eszén, aki leszerette a feleségét: a szerelmeseket nevezi ki „*trikkum-trákumnak*”, így megmenekül.

*A királykisasszony három kérője* című meséjében a királylány ahhoz a legényhez megy férjhez, akitől a legértékesebb ajándékot kapja. Az „értékes” fogalma viszonylagos,

sokféleképpen értelmezhető, s a mese tanulsága szerint ennek megítélésében sem a tárgy használati értéke, sem a külseje nem játszhat szerepet. A vőlegényjelöltek messzelátót, a halottakat feltámasztó csodagyümölcsöt és repülni tudó csodaköpenyt hoznak. A történet során kiderül, hogy az eszközök csak együtt értékesek. A messzelátóval vették észre a halott királylányt, majd a köpönyeget használva odarepültek és a varázsgyümölcs segítségével felélesztik. A különböző változatok szerint a kérőknek új próbákat kell kiállniuk a királykisasszony kezéért, vagy a „vének” a csodagyümölcsöt hozó legény javára döntenek.

A főhősnek több élethelyzetben is döntést kell hoznia. A mese nem határozza meg, hogy mi számít jó vagy rossz cselekedetnek. Alapvetően a lopás, a hazugság vagy a zsarolás elítélendő, de a történetben a főhős kerülhet olyan helyzetbe, amikor ezek a viselkedésformák erénnyé válnak, pl. amikor valaki birtokolja azt a tárgyat, amit meg kell szereznie. *Árgirus királyfi és Tündérszép Ilona* meséjében a főhős találkozik három ördögfiókéval, akik nem tudnak megosztani az apjuktól kapott ajándékokon. Ebben a mesében is a három eszköz csak együtt értékes: „*Ott legyenek, ahol akarok*” varázsigére a bocskor, a köpeny és az ostor birtokosa elutazhat arra a helyre, ahová vágyik.

A mesehősnek alapvetően rendelkeznie kell azzal az erénnyel, hogy együttérzéssel fordul minden élőhöz. E tulajdonsága révén is varázstárgyakhoz juthat, amelyek viszonozzák a jócselekedet pl. kitisztítja a kutat, amelynek mágikus vize teljesíti minden kívánságát; vagy a kitisztított kemence soha el nem fogyó kenyeret süt neki. A mesében mikor a hőst üldözik, gyakran előfordul, hogy a tárgyak nem a menekülőt oltalmazzák, hanem annak ellenfelét akadályoztatják. *A rózsza és ibolya* című népmesében a szereplők menekülés közben hatra hajítanak különböző tárgyakat, amelyekké akadály válik: a sziklából egy vár, a rongyból tenger, a gyűrűből pedig egy tó.

Összegzőképpen, az előzőekben tárgyaltak arra utalnak, hogy a varázstárgyak tartalma eltérő eredetű lehet. Néhány alaptípust meg tudunk állapítani: állati és növényi eredetű tárgyak, szerszámok, személyiséggel rendelkező tárgyak, végül a halotti kultuszhoz kapcsolódó tárgyak csoportja. Történelmi kategóriaként a mágikus eszközök minden bizonnyal ugyanazokhoz a gyökerekhez nyúlnak vissza, mint a segítők csoportjai: a segítőtársaknak valójában csak egy sajátos változatát képviselik (Propp, 2005).

### **III./4 Varázslatos mesei szereplők és a beavatás viszonya**

A varázslatos mesei szereplők és a beavatási szertartások viszonya rendkívül összetett és komplex képet mutat. *A varázsmese történeti gyökerei* című művében Propp *A Baba Jaga* képét hosszasan elemezi, részletesebben foglalkozik, mint az archetipikus

karakterekkel. A *Baba Jaga* képe a különböző nemzetek sajátos kultúráinak folklórjában hasonló vonásokkal rendelkező vasorrú bába karaktere. *Propp* egyébeken mellett a német mesékben előforduló, havazást irányító Holle anyóval, az eszkimók víz alatti állatok felett uralkodó úrnőjével, és a dolgán mesékben szereplő tengert uraló istennővel állítja párhuzamba ezt a szereplőt. A Baba Jaga férfi megfelelőjének tartja az *Odüsszeia Polyphemusát*, és a mesékben gyakran elforduló férfi varázslót is, akihez a szülők odaküldik fiaikat, hogy emberfeletti képességekkel rendelkező hőst képezzen belőlük. Ezek alapján a Jaga szervesen kapcsolódik a serdülő fiúk beavatási szertartásához – vagy inkább gyökerei megegyeznek a Jaga által képviselt rituáléval, a nagy anyaistennővel, aki az élet-halál életciklust képviseli. *Propp* szerint a Baba Jaga egy anyaistennőt testesít meg, aki szűz, anya és öregasszony is egyben. Egyes narratívákban két nővérével szerepelnek, akikkel egy helyen élnek. Mindhármuknak ugyanaz a neve és együttesen alkotják az anyaistennő képét. Ha az egyik meghal a tűzben, a másik kettő meghal a vízben ezért a Baba Jaga az élet és a halál vizének őrzője. Sérüléseiből felépül és a halálból mindig feltámadnak. A *Baba Jaga* az élet és a halál vizének őrzője. Összetett szereplő, élhet völgyben, erdőben, kunyhóban, palotában, amelyeket nem hagyhat el, mert varázsereje odaláncolta. Egyes mesékben gyorsan mozgó alakként írták le, aki a folyók, hegyek, völgyek és erdők közötti természetes határokon belül mozog. Varázseszköze a repülő seprű, segítőállata a fekete macska és gyakran az ördöggel hozzak kapcsolatba. Más történetekben nagy hatalmat tulajdonítanak neki és okos asszonyból szeszélyes, kegyetlen fúria lesz belőle, aki egyes mesékben az ördög öreganyja. Jellegzetes tulajdonságai: sovány, csúnya, vasorrú, gyakran embereket evett, és a kerítését a koponyáikkal díszítette. Általában ellenfél, de gyakran segítőtárs is lehet belőle: barátságos és segítőkész, tanácsokkal és ajándékkal látja el a hőst. Ő lakik a tyúklábon forgó kunyhóban, amelynek nincsen bejárata. A haldoklókhöz sietett, és elvarázsolta őket, hogy engedelmeskedjenek neki. Vaskályhán ült, amely csirkecombokon futott. Mozsárban is tud repülni, amit a mozsártörővel irányít és seprűjével eltünteti a nyomokat (*Propp*, 2006).

#### **a. A boszorkány**

Nehéz meghatározni a boszorkány személyét, ugyanis alakját gyakran összekeverik a vasorrú bába alakjával. A mesékben a vasorrú bába, a vafogú bába, a boszorkány, a vasboszorkány, a vénbanya megnevezések felváltva szerepelnek. A magyar népmesékben is változatos a boszorkány ábrázolása. Legjellegzetesebb tulajdonsága a csúfság, illetve alakváltoztató képessége. A mesei leírások szerint csúszó-mászó és kártevő állatokat eszik pl. kígyót, békát, patkányt, denevért. Bőre ráncos és megereszkedett, haját belepi a zöld

moha és a pókháló. A *Baba Jagához* hasonlóan a lakhelyét emberi csontokból készült kerítéssel, koponyákkal keríti körbe. Jellemző emberevő természete, valamint az is, hogy elvarázsolja, pl. kővé dermedti a házába betérőket. Rossz tulajdonságai mellett van egy másik oldala is, amikor segítőként viselkedik. Szállást, ételt-italt nyújt a hős számára és jótanácsokkal látja el őt. Ahhoz, hogy a boszorkány segítsen a hősnek, a hősnek illedelmesen kell megszólítani az öregasszonyt, ezután ajánlja fel a boszorkány a segítséget. Amennyiben a hős helytáll a boszorkány által rábízott feladatban, kiérdemlő a tudást. A vasorrú bába annak a tudásnak a birtokosa, amelynek átadása elengedhetetlen mozzanat. E tudás nélkül ugyanis a hős nem tud haladni útja során. A hős átlépi tyúklábon forgó házának küszöbét, eszik ételéből, majd magába, a halál birodalmába száll. Ezt a lépést bizonyított képessége nélkül nem tudná megtenni, ezért a boszorkány próba elé állítja, amelyet köteles teljesítenie (*Boldizsár, 2003*).

Gyakran előfordul, hogy a hősnek át kell vernie vagy meg kell ölnie a boszorkányt annak érdekében, hogy megszerezze a számára szükséges varázstárgyat. A mesei „táltos fiú” motívum női megfelelője *Incula*, aki a mesében két nővérével megszáll éjszakára a boszorkány házában. A boszorkány emberevő, így eltervezi, hogy megöli, megsüti, majd megeszi a lányokat. A terv *Incula* tudtára jut, s a tárgyakat, amivel a boszorkány le akarta vágni a fejüket, a boszorkány lányai fejéhez rakja, így *Incula* és testvérei megmenekülnek. Hasonló mesetípus, amikor három fivér betér az óriás barlangjába és ugyanúgy túljárnak a szörny eszén (*Boldizsár, 2003*).

Létezik, a menyasszonyokat fenyegető boszorkánytípus is, amely a gonosz mostohára emlékeztet. A gonosz banya mindenáron meg akarja akadályozni a házasságot, ezért bántalmazza a hősnőt. Amennyiben a házasságig nem sikerül a fiatalasszonyt elűldözni, akkor a gyermek megszületése után igyekszik sabotálni a fiatal házaspár életét. A boszorkány motivációja ebben az esetben az, hogy saját lányát szeretné hozzáadni a kiszemelt, általában jómódú vőlegényhez (*Boldizsár, 2003*).

A boszorkány a beavatás szerkezetében az ősi totemnek feleltethető meg, amely részt vesz az egyén halálában és újjászületésében. Modernebb elképzelés, amikor egyes mesékben, pl. a *Jancsi és Juliskában* már visszafordítva szerepel a beavatási rítusnak az az eleme, amikor az avatás részeként megkínózzák az egyént. A mesében a gyerekek dobják a kemencébe a vasorrú bábát, pedig a beavatás ősi rendje szerint a boszorkánynak kellene ezt megtennie (*Propp, 2005; Propp 2006* ).

## **b. A sárkány**

A sárkány általában a férfihősök ellenfeleként ismert szereplő. A mesék nem részletezik a sárkány külső jegyeit. Az ismeretlen vonások mellett azonban, a mesékben közös, hogy mindig kiderül a sárkány fejeinek száma: általában három, hét, kilenc vagy 12 feje van, valamint azt is tudjuk, hogy teste hatalmas, képes a repülésre és tüzet vagy vizet okád. A népi hiedelemmondák kétféle formáját említik: egyik típusa a csúszó, tarajos kígyó, amely természetfeletti erővel bír és rettegésben tartja az embereket; másrészt pedig a sárkány a garabonciás lova, aki képes irányítani az időjárást. Személyiségére a kettősség jellemző: kapcsolatban áll a tűzzel és a vízzel is; élhet a hegységekben, de víz alatti szörnyeteg is lehet; királylányokat rabolhat, vagy szerető férjként is ábrázolhatják.

A sárkány élőhelye egyben meghatározza funkcióját is. A vízőrző sárkány gyakran az elrabló sárkány is, aki szűzlányt követel, és ha nem kap, nem gondoskodik a vízről. A barlangokban élő alvilági sárkány az emberekhez hasonló életet él, az elrabolt királylány szerető férjeként. A hős méltó ellenfele. Először valamilyen feladatot ad a hősnek, majd megküzd vele. Az előbb említett típusok mellett *Boldizsár Ildikó* megemlíti továbbá az égitestrabló, valamint az égig érő fa tetején lakó sárkányt is. Az égitestrabló sárkány felesége nem fiatal királykisasszony, hanem egy gonosz démon, aki azután is üldözi a hőst, miután az elpusztította a sárkányt. Az égig érő fa tetején élő sárkányok tudnak repülni, és képesek erejüket más állatokban elrejteni.

A sárkányok nemcsak akadályoztathatják a hőst, hanem segítőként is szerepelhetnek. A *Vitéz János és a Hollófernyiges* című mesében a *Hollófernyiges* magával ragadja a királykisasszonyt. A királyfi útnak indul az alvilágba és találkozik a hétfejű szörnyeteggel, aki tanácsokat ad neki, hogy milyen módon menekítse meg a feleségét és segítőtársat is ajándékozzon neki. A királyfi meghal a *Hollófernyiges* elleni küzdelemben, de a sárkányok a segítségére sietnek és feltámasztják. A későbbiekben a sárkányok támogatják a királyfit, segítenek neki helytállni a nehéz próbákban. Miután a királyfi kiszabadítja feleségét, a sárkányok repítik őket vissza, a valóságba. Ebben a mesében a gonosz, lányrabló sárkány helyett egy még rettenetesebb alak, *Hollófernyiges* veszi át a hős ellenfelének szerepét, így a sárkányok pozitív szereplőkké váltak (*Boldizsár, 2003*).

## **b. Az ördög**

*Boldizsár Ildikó* szerint bármilyen szereplő lehet az adományozó. Ennek a szerepkörnek az egyetlen feltétele, hogy az adományozó mindig rendelkezik a hős

feladatahoz szükséges tudással vagy varázstárggyal. Ebben az értelemben adományozó lehet pl.: a boszorkány, aki segítőtársat ajándékozik a hősnek; haldokló személy vagy állat, aki segítséget kér; fogoly, aki arra vár, hogy valaki megszöktesse; vitatkozó ellenfelek, akiknek a konfliktusában a hősnek kell ítélnie. Az ajándékozóval a hős véletlenszerűen találkozik. Funkciója, hogy próbák elé állítsa a hőst. Amennyiben a hős kiállja a próbát, megajándékozza, ha nem, akkor büntet, amiből a hős levonja a szükséges tanulságot. *Propp* két fő típusát különbözteti meg az adományozóknak: egyrészt vannak a jóindulatú adományozók, aki a próba teljesítése után feltétel nélkül átadja a varázseszközt, vagy megmutatja annak helyét, utasítást ad az elkészítéséhez; másrészt pedig az ellenséges, vagy rászedett adományozó, akitől csak csellel lehet elvenni, vagy meg kell vele küzdeni (*Boldizsár, 2003; Propp, 2006*).

A varázsmesék egyik legjellemzőbb adományozója az ördög, aki az előbb említett típusok bármelyikébe beletartozhatnak. Az ördögöt általában át kell verni, annak érdekében, hogy átadja az adományt. A magyar népmesékben az ördög már sokkal szelídebb, kevésbé félelmetes lény és a hős által legyőzhető. Fontos kiemelni, hogy az ördöggel való küzdelemben nem az erő számít, hanem a főhős leleményessége.

A következőkben népmeséink néhány jellegzetes ördögalkját szeretném bemutatni. Bizonyos mesék úgy kezdődnek, hogy egy szegény ember az ördögnek ígéri újszülött gyermekét. A gyermek az ördögnél nevelkedik, aki az emberekhez hasonló vonásokkal rendelkezik, és meggyőző személyisége van. A gyermek próbatétel teljesítése után szabaddá válik, okos legény válik belőle, hiszen az ördögtől is így szabadulhatott meg.

Az *Ördögszerető* típusú mesében a szerelemre vágyó lány már azt sem bánna, ha az ördög venné feleségül. A fonóban találkozik egy legénnyel. A lány megleszi, hogy a legénynek lólába van, a temetőben él és halottakat eszik. Kíváncsisága miatt megbűnhődik, és az ördög megöli. A lány sírjára virág nő, amelyben képében maga a lány születik újjá. Lovat keresett, temetőben lakott, holttesteket evett. Ebben a mesetípusban az ördög egy sármos fiatalember, de lólába van. A középkori ördöggép hatására ez az ördög félig állati és félig emberi tulajdonságokkal rendelkezik. Az ördögnek a halállal való kapcsolata gyakran előforduló motívum a mesékben. Érdekes ördögábrázolások jelennek meg a *Varázsló és tanítványa* típusú mesékben. Ezeken gyakran egy apa a varázslóhoz viszi fiát, hogy az megtanítsa őt a mesterségre. A fiú azonban meg akar szabadulni az ördögtől, ami különféle átalakulások után végül sikerül is neki. Az ördög ebben a típusban is emberi alak, aki nem hajlandó feladni a megszerzett tanítványt, legyőzése ezekben a mesékben is csak furfanggal lehetséges. Jellemzőek azok a változatok is, amelyekben az ördög az őt legyőző hős

szolgálója lesz és teljesítenie kell annak minden kívánságát (vö.: *Boldizsár*, 2003; *Balassa–Ortutay*, 1980).

A magyar varázsmesékben az ördög sokféle lehet: rémisztő gazda; emberalakú, nyájas segítő; kegyetlen gyilkos; a hős útját szabotálni igyekvő mitikus lény. Megbüntetése egyik leggyakoribb módja, ha megölik, másik módja pedig, amely talán kegyetlenebb is, az, hogy a hőst kell szolgálnia és segítenie élete végéig (*Boldizsár*, 2003).

### **c. A táltos**

A különböző mesepszichológiai kutatások és tanulmányok visszatérő és fontos kérdése, hogy mikor nevezhetünk egy mesei szereplőt segítőtársnak. *Propp* szerint akkor, ha képes a szereplő térbeli helyváltoztatásra; meg tudja szüntetni a károkozást, ami a mese cselekményének bonyodalmát okozza; képes a hős megmentésére, ha azt üldözőbe veszik ellenfelei; segít a hősnek a nehéz próbákban; szükség esetén át is tudja változtatni a főhőst. *Propp* ezeknek a feltételeknek a mentén három kategóriába csoportosítja a segítőtársakat, így azok lehetnek univerzálisak, részlegesek, vagy specifikusak. Ezek közül például a ló, mint univerzális segítőtárs az, aki a leggyakrabban előforduló segítő a varázsmesékben. A magyar varázsmesékben *Boldizsár Ildikó* szerint mind az öt szerep betöltésére egyedül a repülni és beszélni tudó táltos paripa alkalmas. Az egyik legértékesebb állat, ezért a mese hőse csak szorgalom és kitartás árán kerülhet vele kapcsolatba. Nem jellemző, tehát hogy a varázslatos, természetfeletti képességekkel bíró csodálovat az adományozó szereplő adja át a hősnek. A csodálatos képességgel rendelkező táltos általában elesett, girhes lóként van ábrázolva. Mesebeli ereje mindaddig titokban marad, amíg a hős nem találkozik vele, és az megkönyörül rajta. A hálás állat, látva a hős irgalmasságát, újra erőre kap és a hős szolgálatába áll (*Propp*, 2005; *Boldizsár*, 2003).

Ha részletesen összehasonlítva megvizsgáljuk magyar népmesékben lévő táltosok harcát általában egy viszonylag megegyező, sematikus cselekményfolyam rajzolódik ki előttünk. Legtöbbször a házasság reményében 12 fiútestvér indul útnak, majd egy boszorkányhoz érkeznek, akinek 12 lánya van. A lányok anyja nem szeretné a kérő legényekhez adni lányait, ezért elhatározza, hogy megöli mind a 12 fiút. A legfiatalabb legény azonban lóva tanácsára helyet cserél az egyik lánnyal ennek következtében a boszorkány megöli saját lányát, majd kérőket üldözőbe veszi. Útközben a legkisebbik fiú különféle tárgyakat vesz fel útközben, s a király szolgálatába áll, akitől azt a feladatot kapja, hogy a tárgyak tulajdonosait keresse fel és hozza el a palotába. Így találkozik az aranyhajú királykisasszonnyal, az aranykacsával, és az aranyménessel. Az utolsó próbatételhez a fiú

kilenc bivalybőrbe burkolta be lovát. Az aranyménes egyik táltosa próbálja meg lerugdosni a bőroket a fiú lováról, de elfárad és alulmarad a küzdelemben. Ennek következtében az ménes új vezérparipája a legkisebb fiú lova lesz. A királykisasszony parancsára a fiú megfeji a kancákat, majd megmosakodik a forró tejben azonban nem ég meg, mert a táltosló lehűti a tejet. A mesékben a beavatási szertartás részeként a csonkítás vagy a feldarabolás is megjelenik. A *varázsló és tanítványa* típusú mesében a varázslóinas, amikor feltámad, már rendelkezik a mesterség tudásával. A magyar mesékben a varázsló az ördög, aki a fiút tanonc évei szétadarabolja, majd újra összerakja. A rítus mentén a fiú megszerzi a szükséges tudást és túljár az ördög eszén. Többszöri átváltozási során lóvá is változik, és sikerül megszabadulnia gazdájától (vö.: *Boldizsár*, 2003; *Balassa–Ortutay*, 1980).

#### **d. A griffmadár**

A griff szimbólumként és a magyar kultúrában éppúgy megtalálható, mint a különböző más népek meséiben. Egy olyan mitikus lény, amely oroszlán és sas, a föld és az ég uralkodó állatainak keveréke. Nemcsak az ég és föld egységét, hanem Isten és ember egységét is szimbolizálja. A sas a levegővel, az oroszlán pedig a tűz elemével van kapcsolatban. A középkori heraldikában gyakori szimbólum volt, gyakran az uralkodók vagy a nemesség szimbóluma. *Nagy Olga* szerint évezredek óta jelen van a magyar kultúrában. Ősi vonásait népmeséinkben is megtaláljuk. Leghíresebb ilyen jellegű történetünk a *Fehérlófia*, az ősi táltos mitológia maradványa (*Nagy*, 1974).

A *Fehérlófiában* két segítőtárs is szerepel, akik közül a griffmadár az egyik, a másik pedig a *Hétszűnyű Kapanyányimonyók*. A griffmadárral a hős általában véletlenszerűen találkozik. Ennek a madárnak egyszerre két szerepe is van a mesékben: lehet segítőtárs, valamint adományozó is egyben. A *Fehérlófiában* segít a főhősnek visszarepülni a túlvilágról a felvilágra. Azonban a visszafelé úton elfogy az élelem, ezért *Fehérlófia* levágja saját végtagjait, hogy eledelt adhasson a griffmadárnak. A mesében a varázstárgy az a mágikus bor, amit a griff ajándékozik a hősnek. A bor segítségével visszanyerik a hős levágott végtagjai és ereje megerősödik. A beavatás rítusa a darabolással van ábrázolva a mesében. A griff pedig itt a beavatás résztvevője, aki segíti a hőst az újjászületésben (vö.: *Propp*, 2005; *Tancz* 2000).

### **III./5 A növények szerepe a beavatás rítusának folyamatában**

A természet, valamint a természetközelség mindig egy fő meghatározó eleme a meséknek. Népmeséinkre jellemző egyfajta animista szemléletmód, vagyis a mese lelket

tulajdonít az élettelen tárgyaknak, az állatoknak, és a növényeknek is. A természet közelség legtöbbször összekapcsolódik az egyes próbatételekkel: a hősnek bizonyítania kell jóságát úgy, hogy pl. segít a bajba jutott állatokon vagy gondoskodik egy virágról. A növények egyrészt lehetnek maguk egyszerű biológiai valójukban, de ugyanakkor varázstárgyként is működhetnek. Szinte minden mesében előfordul a sűrű, sötét, titkokat rejtő erdő vagy az égig érő fa tetején lévő fiatalító csodagyümölcs. A természet és a hősök szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy sok hős növényről kapta a nevét pl. *Babszem Jankó*, *Kökény Matyi*, *Rózsapiros*, *Csipkerózsika*. A növények is titkos képességet rejtenek magukban, amelyet csak akkor mutatnak meg, – a girhes lóból táltos paripává változó segítőtárshoz hasonlóan – ha a hős bizonyítja alkalmasságát.

A mesékben továbbá minden növényfajtnak megvan a saját funkciója. A virágok a szerelem, a szépség, a fiatalság szimbólumai mellett rejtekhelyek is egyben. A toronyba zárt *Csipkerózsikát* is hatalmas rózsabokrok veszik körül, hogy elérhetetlenebbé váljon a királyfi számára. A levelek és fűvek feltámasztják a hősöket. Ezt teszi a forrasztófű is, amelynek neve utal a beavatási szertartásnak arra a mozzanatára, amikor a beavatandót a szimbolikus halál jegyében szétdarabolják vagy megcsonkítják, majd feltámasztják, újra összerakják. A *Rókaszemű menyecske* című mesében a három királyfi közül a két idősebbik elhatározza, hogy megölik öccsüket, amiért az hamarabb házasodik náluk. Az egyik testvér levágja a királyfi fejét, de róka rögtön a barátja segítségére sietett egy kígyótól szerzett varázsfűvel. A forrasztófűvel bedörzsölte a halott királyfi nyakát mindkét oldalról, majd visszaillesztette a fejet, mire a fiú feltámadt, és ereje meghétszereződött.

A levelek és fűvek mesebeli szerepe főleg attól függ, hogy a hősnek mire van szüksége. A megvakított hősnek újra visszaadhatják látásukat, láthatatlanná teheti őt de akár megsokszorozhatja erejét is.

A fák közül a magyar varázsmesékben leggyakrabban az égig érő fa, valamint a csodagyümölcsfák fordulnak elő. Az égig érő fa nemcsak mesei motívum, hanem az ősi magyar hitvilág samanisztikus képzelete is. Az élet és az újjászületés jelképe, kapcsolatot teremt az égi és a földi világ között. Tetején található a fiatalító gyümölcs, amelyet a hősnek meg kell szereznie, és gyakran az égig érő fa tetejére kell felmásznia a sárkány által elrabolt királykisasszonyért is. A fa megmászásával a hős bizonyítja bátorságát, így jutalma lehet az ifjúság gyümölcse vagy a királylány keze (*Boldizsár* 1997).

## Összegzés

A beavatási szertartások és a varázsmese kapcsolatát több irányból közelítettem meg. Dolgozatom első fejezetében először értelmeztem a mesét, mint irodalmi műfajt, majd egy rövid történeti áttekintésben tanulmányoztam a mesék eredetét. Megállapítottam, hogy a mesék csoportosítása sokféle szempont szerint történhet: eredet szerint, műfaj szerint, szüzsék szerint.

Ezt követően röviden kifejtettem azt a tudományos kutatásokban már korábban megállapított álláspontot, mely kimondja, hogy a mese műfaja már az írásbeliség kialakulása előtt is hosszú utat tett meg, a különféle rokonműfajok, úgy mint a mítoszok, legendák és mondák, sajátos motívumaiból sokat vett át, mindezek vezettek a mese, mint különálló irodalmilag is elismert műfajának kialakulásához. Ezekből több motívumot is tartalmaz, amelyek nélkül nem létezhet. A meséket továbbá nagymértékben befolyásolják a különféle vallások, és sokhelyütt a népi hiedelmekkel és babonákkal állítják rokonságba őket.

Ezután foglaltam össze kifejezetten a magyar varázsmesékre jellemző sajátosságokat, melyek azt mutatják, hogy a népmeséink genetikai kapcsolatban állnak az ősi magyar hiedelemvilággal. Több elem is átöröklődött a mesékbe, amelyről pl. a mesehős és a szertartást végző sámán kapcsolata, vagy bizonyos jellegzetes mesemotívumok, mint pl. a kacsalábon forgó kastély tanúskodnak.

A szakdolgozatom második fejezetében, a rítust, mint mesei elemet vizsgáltam meg. A szakirodalmi háttér munkák közül kiemelkedően *Vlagyimir Jakovlevics Propp A varázsmese történeti gyökerei* című műve alapján megállapítottam, hogy a rítusból először a mítosz alakult ki, mint irodalmi műfaj, majd ezt követte maga a mese. Ebből kiindulva értelmeztem a rítusok eredetét, fajtáit, majd kifejtettem a magyar kultúrában jelen levő, az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokásokat és hagyományokat, különös tekintettel a beavatási rítusra. A későbbiekben konceptualizáltam a beavatási rítus fogalmát, amely szükséges volt a varázsmesékkal való összevetéshez.

Ezt a gondolatsort tovább vezetve dolgozatom harmadik fejezetében vizsgálatom során beigazolódott, hogy a varázsmesék kifejezetten beavatási jellegűek, hiszen a beavatási szertartás több lépését és résztvevőjét tartalmazzák. *Mircea Eliade Misztikus születések* című tanulmánykötetében is kifejti, hogy a beavatásnak, mint rítusnak bizonyos elemei milyen módon élnek tovább az irodalmi szövegekben. Középkori történetek vizsgálata alapján, *Eliade* megállapítja, hogy annak ellenére, hogy maga az avatási rítus gyakorlata már eltűnt

a korabeli Európából, a szertartások lépéseit megőrizték az irodalmi alkotások. Ezen megállapítások alapján kifejtettem a legjellegzetesebb mesei helyszínek, tárgyak és szereplők beavatási rítusokban betöltött szimbolikus szerepét. Ebből a megközelítésből kiindulva elemeztem néhány magyar népmesét, mely során vizsgálatom tárgyát képezte, hogy az egyes meseelemek beavatási rítusokban betöltött szerepe, valamint az a pedagógiai megközelítés, hogy ezek hogyan segíthetik a gyermek személyiségfejlődését.

Ezért dolgozatomban következtetésként is megfogalmazom azt, hogy a mesék alkalmasak arra, hogy valamennyi élethelyzetre megoldást nyújtsanak. Az egyes életszakaszok, státuszok közötti átmenettel való megküzdéshez a mese játékon járul hozzá, hiszen amellet, hogy a gyermeknek a mese által gazdagodik a fantáziája és a szókincse, megtanulja feloldani saját feszültségeit, valamint, ami mai korunk gyorsan és gyakran szélsőségesen változó világában úgy gondolom, hogy a legfontosabb szempont: a népmesék cselekményei által megtanulja és így a későbbi élete során is felismeri majd az élet magasabb rendű értékeit

## IRODALOMJEGYZÉK

- Balassa Iván-Ortutay Gyula (1980): A mese és hiedelemvilág kapcsolata. In: Balassa Iván–Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajz*, Dürer Nyomda, Békéscsaba. 79 – 81.  
Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/19.html> (2022. 02. 16.)
- Balassa Iván-Ortutay Gyula (1980): A mese és hiedelemvilág kapcsolata. In: Balassa Iván–Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajz II.*, Dürer Nyomda, Békéscsaba. 79 – 102.  
Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/19.html> (2022. 02. 16.)
- Balassa Iván-Ortutay Gyula (1980): *A népmesék tartalmi és formai kérdései*. In: Balassa Iván–Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajz*, Dürer Nyomda, Békéscsaba. 538. – 551. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02700/02789/html/155.html> (2022.02.16.)
- Balassa Iván-Ortutay Gyula (1980): *Temetés*. In: Balassa Iván–Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajz*, Dürer Nyomda, Békéscsaba. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02700/02789/html/169.html> (2022. 03. 01.)
- Biczó Gábor (2006): A mese hermeneutikája. In: Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez*, Didakt, Debrecen.
- Bódis Zoltán (2004): Mese és szakralitás. *Új forrás*. 2004. 2. sz., 54-64. Letöltés: <http://epa.niif.hu/00000/00016/00092/040214.htm> (2022.03.01.)
- Boldizsár Ildikó (1997): Mágikus tárgyak és csodás növények. *Új Forrás* **29**. 10. sz.  
<https://epa.oszk.hu/00000/00016/00030/971004.htm>
- Boldizsár Ildikó (2003): *Varázslás és fogyókúra*. Didakt, Debrecen.
- Boldizsár Ildikó (2017): *Meseterápia*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Diószegi Vilmos (1987): *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dömötör Tekla (1972): *Magyar népszokások*. Corvina Kiadó, Budapest. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/04600/04691/html/dtmagynepsz0009.html> (2022.02.28.)
- Dömötör Tekla (1978): Átmeneti rítus. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-420.html> (2022.02.18.)
- Eliade, M. (1999): *Misztikus születések*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Eliade, M. (2002): *Az eredet bűvöletében*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- Geertz, C. (2001): Mély játék. Jegyzetek a bali kakasviadalról. A bennszülöttek szemszögből: Az antropológiai megértés természetéről. In: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest. Letöltés: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/geertz-clifford->

az-ertelmezes-hatalma-antropologiai-irasok-szazadveg-konyvtar-antropologia-1994/?pg=3&layout=s

- Gimesi Dóra (2016): Háromdimenziós hősök – A kortárs bábszínházi adaptáció néhány dramaturgiai kérdése. Letöltés: [http://szfe.hu/wp-content/uploads/2017/06/DI\\_Gimesi-D%C3%B3ra-DLA-dolgozat.pdf](http://szfe.hu/wp-content/uploads/2017/06/DI_Gimesi-D%C3%B3ra-DLA-dolgozat.pdf) (2022.03.01.)
- Hoppál Mihály (1989): Aki dudás akar lenni... A fájdalom jelentősége a sámán beavatási rítusban. *Liget* folyóirat 1:66–71. Letöltés: <https://ligetmuhely.com/liget/aki-dudas-akar-lenni/> (2022.02.18.)
- Kádár Annamária (2012): *Mesepszichológia*. Szekszárdi Nyomda Kft, Szekszárd.
- Keszeg Vilmos (2011): *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság BBTE Magyar néprajz és antropológia tanszék. Kolozsvár. Letöltés: [http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/NEJ\\_07\\_2011\\_KeszegV\\_A-tortenetmondas-antropologiaja.pdf](http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/NEJ_07_2011_KeszegV_A-tortenetmondas-antropologiaja.pdf) (2022.03.01.)
- Kovács Ágnes (1977): Állatmese. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-182.html> (2022.02.09.)
- Kovács Ágnes (1977): Formulamese. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-432.html> (2022.02.09.)
- Kovács Ágnes (1977): Mitikus mese, valódi mese (ang. tale of magic). In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1849.html> (2022.02.09.)
- Kovács Ágnes (1977): Novellamese. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-50.html> (2022.02.09.)
- Kovács Ágnes (1977): Reális mese, realiztikus mese. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-858.html> (2022.02.09.)
- Lakatos Gábor (2013): *Beavatási szertartások..* Letöltés: [http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/21770\\_beavatasi\\_szertartasok.pdf](http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/21770_beavatasi_szertartasok.pdf) (2022.02.28)
- Lévi-Strauss, C. (1971): A mítoszok struktúrája. In: *Strukturalizmus 1. kötet*, szerk.: Hankiss Elemér, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Lovász Andrea (2006): *A mesélő ember*. In: Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez*, Didakt. Debrecen. 45-61.
- Nagy Olga (1974): *Hősök, csalókák, ördögök (esszé a népmeséről)*. Kriterion Kiadó, Budapest.
- Németh Imre – Tárkány Szűcs Ernő (1980): Legényavatás. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1252.html> (2022.03.01.)

- Németh Imre (1980): Leányavatás. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-1218.html> (2022.03.01.)
- Ortutay Gyula (1940): *Fedics Mihály meséi* Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, Budapest.
- Propp, V. J. (2005): *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Propp, V. J. (2006): *A varázsmese történeti gyökerei*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Tátrai Zsuzsanna (1978): Bába, szülésznő. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-447.html> (2022.02.28.)
- Tátrai Zsuzsanna (1978): Szülés. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-249.html> (2022.02.28.)
- Tátrai Zsuzsanna (1982): Temetés. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-536.html> (2022.03.01.)
- van Gennep, A. (2007): *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Vas Kinga (2012): Fehérlófia és a mese morfológiája. In: Liszka József (szerk.): *Acta Etnologica Danubiana*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Dunaszerdahely.
- Voigt Vilmos (2017): *Néprajzi és etnológiai alapfogalmak*. Néprajz egyetemi hallgatóknak, Debrecen.